

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИК
ВАЗИРЛИГИ**

**САМАРҚАНД ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ
АГРОНОМИЯ ФАКУЛТЕТИ**

ЎСИМЛИКШУНОСЛИК КАФЕДРАСИ

5620200 – Агрономия таълим йўналиши битирувчи курс талабаси

Абдуллаев Ҳаётнинг

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

**МАВЗУ: « Ғўза қатор орасида кузги буғдойни етиштиришда экиш
муддатларининг аҳамияти»**

Илмий раҳбар, доцент

Д.С.Нормуродов

Иш кўриб чиқилди

Агрономия факультети

ва ҳимояга қўйилди

декани, доцент

(- йиғилиш)

_____ М.А.Ҳайитов

кафедра мудири, доцент

« ____ » _____ 2011 йил

_____ Д.С.Нормуродов

« ____ » _____ 2011 йил

САМАРҚАНД – 2011

Факультет - **Агрономия**

Йўналиш - **5620200-Агрономия**

Кафедра - **Ўсимликшунослик**

«ТАСДИҚЛАЙМАН»

Ўқув ишлари бўйича биринчи

проректор, профессор

_____ **Т.Э.Остонақулов**

(имзо, мухр)

« _____ » _____ 2010й.

МАЛАКАВИЙ БИТИРУВ ИШ БУЙИЧА

ТОПШИРИҚ ВАРАҚАСИ

1. Ижрочи: Абдуллаев Ҳаёт

2. Мавзу: Ғўза қатор орасида кузги буғдойни етиштиришда экиш муддатларининг аҳамияти.

Мавзу институт Илмий кенгашининг « _____ » _____ 2010 й.даги _____ сонли Қарори билан тасдиқланган.

3. Мавзунинг долзарблиги, назарий ва амалий (иқтисодий, ижтимоий, экологик, илмий-техникавий, меҳнат муҳофазаси, ҳаёт хавфсизлиги ва ҳ.к аҳамияти)

Кузги буғдойни экиш кечикиб кетишини олдини олиш мақсадида у ғўза қатор ораларига экилади. Ғўза қатор ораларига буғдой етиштириш технологияси очик майдонларда кузги буғдой етиштириш технологиясидан кескин фарқ қилади. Кузги буғдойни ғўза қатор ораларида етиштиришда ер ҳайдалмайди, текисланмайди, чезелланмайди ва бошқа агротехник тадбирларда ҳам фарқлар бор. Шунинг учун ғўза қатор ораларида кузги буғдой етиштиришда энергия, ресурслар тежаллади, етиштирилган дон таннархи нисбатан паст бўлади.

4. Малакавий бирирув ишини бажариш учун тавсия қилинадиган илмий, ўқув-услубий ва бошқа ахборот манбалари (дарслик, ўқув қўлланмалари, маърузалар матни, монография, илмий мақолалар ва ҳ.к.)

1. Каримов И.А. Қишлоқ таракқиёти фаровонлик манбаи. Т., Ўзбекистон, 2003.-43Б.

2. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Ўзбекистон, 2009.-56 б.

3. Халилов Н., Бобомирзаев П. Кузги буғдойни суғориш ва ўғитлашнинг илмий асослари. Т., ФАН, 2009.-129б.

4. Носатовский А.И. Пшеница. М., Колос, 1965.-504с.

5. Ремесло В.Н. Пшеница. Киев, урожай, 1979.-420с.

6. Пшеница и её улучшение. М., Колос, 1979.-510с.

7.Ремесло В.Н., Сайко Н.Ф. Сортовая агротехника пшеницы. Киев,Урожай, 1983.-210с.

8.Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали, «АГРО ИЛМ» иловаси, «Зерновые культуры» журнали ва бошқа даврий маълумотлар.

5. Малакавий битирув иши буйича маълумотлар тўплаш ҳамда тадқиқот ишлари олиб бориш манбалари ва жойлари (ўқув зали ва хоналари, илмий кутубхона, лаборатория, ташкилот, корхона, илмий ёки таълим муассасаси)

Институт ахборот ресурс маркази, Ўсимликшунослик кафедраси, Ўқув-тажриба хўжалиги, Ахборот технологиялари маркази.

6. Малакавий битирув ишини тайёрлаш буйича амалга ошириладиган ишлар режаси

т/н	Ишнинг мазмуни	Тахминий ҳажми (бет)	Ижро муддати	Изоҳ
1	Масаланинг қўйилиши. Мавзунинг долзарблиги, ечилиши ёки қрганилиши лозим бўлган масаланинг моҳияти ва мақсадини ёритиб бериш (кириш қисми)	8-10	20.11.10-20.12.10й.	
2	Мавзу буйича маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш (ёрдамчи мулоҳаза ва фактлар)	25-30	20.12.10-20.01.11й.	
3	Олиб борилган тажрибалар, тадқиқот ишлари, натижаларни таҳлил қилиш ва тартибга солиш (параграф, боб, бўлим ёки қисмлар буйича)	30-35	20.01.11-20.02.11й.	
4	Олинган натижаларнинг назарий ва амалий аҳамияти буйича хулоса бериш ҳамда тадбиқ соҳалари ва усулларига оид таклифлар тайёрлаш	25-30	20.02.11.-20.03.11й.	
5	Битирув ишини расмийлаштириш ва унинг ҳимояси учун зарурий кургазмали воситаларни (жадваллар, расмлар, графиклар, диаграмма, макет, стенд ва ҳ.к)	20-25	21.03.11.-21.04.11й.	
6	Дастлабки ҳимояга тайёргарлик кқриш ва ҳимояга чиқиш матнини тайёрлаш	10-12	21.04.11.-21.05.11й.	
7	Битирув малакавий иш буйича қўшимча маслаҳатлар			

Илмий раҳбар:

Д.Нормуродов

Кафедра мудири:

Д.Нормуродов

САМАРҚАНД ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ
“ЎСИМЛИКШУНОСЛИК” КАФЕДРАСИ № 10 – СОНЛИ
ЙИҒИЛИШИНING БАЁННОМАСИДАН КЎЧИРМА

“03” май 2011 йил

Самарқанд шаҳри

ҚАТНАШДИЛАР:Кафедра мудири,
доцент Д.Нормуродов,
профессор Н.Халилов, доцентлар, А.Ботиров,
А.Ҳамзаев, ассистентлар Мавлонов,
Н.Равшанова, Ғ.Обруев

КУН ТАРТИБИ

Агрономия 5620200- Агрономия (деҳқончилик маҳсулотлари бўйича) таълим йўналиши битирувчиси 4 - курс талабаси Абдуллаев Ҳаётнинг “Ғўза қатор орасида кузги буғдойни етиштиришда экиш муддатларининг аҳамияти” мавзусидаги битирув малакавий ишининг муҳокамаси.

Тингланди: 1. Кун тартибидаги масала юзасидан кафедра мудири, доцент Д.С.Нормуродов сўзга чиқиб, ЎЗР Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлигининг 09.06.2010 йил 225 – сонли буйруғи билан тасдиқланган “Олий ўқув юртларида бакалаврнинг битирув малакавий иши” тўғрисидаги Низомга асосан ҳар бир битирувчининг битирув малакавий иши кафедрада муҳокама қилингандан кейин ДАК ҳимоясига тавсия этилиши кераклиги айтилди. Шундан сунг, 4 – босқич талабаси Абдуллаев Ҳаётга битирув малакавий ишини мазмунини таништириш учун сўз берилди.

Абдуллаев Ҳаёт ўзининг битирув малакавий ишининг мавзусини долзарблиги, аҳамияти, тадқиқот ўтказиш услублари ва натижалари билан таништириб, қилинган асосий хулоса ва тавсияларни ўқиб берди.

Шундан сўнг, кафедра профессор – ўқитувчилари – Н. Халилов А.Ботиров, Б.Мавлонов, Ғ. Обруевлар Абдуллаев Ҳаётга мавзу юзасидан 4-5 та саволлар берилди ва битирувчи бу саволларга тегишлича жавоб қайтарди.

Муҳокамада иштирок этган доцентлар А.Ботиров, Б.Мавлоновлар ўз фикр-мулоҳазаларини билдиришганларидан сўнг қуйидагича

Қарор қилинди:

1. Агрономия факултети битирувчиси Абдуллаев Ҳаётнинг малакавий иши мавзусини долзарблиги, бажарилган ишининг яқунланганлигини, хулоса ва таклифлар ишининг мазмунидан келиб чиққанлигини ва у барча кўрсаткичлар бўйича ДАК талабига жавоб беришини инobatга олиб, ҳимоя қилишга тавсия этилсин.

Йиғилиш раиси, доцент

Котиба

Д.С.Нормуродов

Г.Улуғмуродова

Мундарижа

Кириш	
1. Адабиётлар шархи	
1.1. Ғўза қатор ораларида кузги буғдой экиш муддатларининг ҳосилдорликка таъсири.....	
1.2. Кузги буғдойнинг биологик хусусиятлари.....	
1.3. Ғўза қатор ораларида кузги буғдой ҳосилдорлигига экиш муддатларининг таъсири бўйича олиб борилган илмий тадқиқот ишлари натижалари ва уларнинг таҳлили.....	
1.4. Ғўза қатор ораларида кузги буғдойни етиштириш технологияси.....	
2. Кузги буғдойнинг давлат реестрига киритилган навлари тавсифи.....	
3. Суғориладиган ерларда кузги буғдойни етиштириш технологияси.....	
4. Кузги буғдойни суғориладиган ерларда етиштириш технологик харитаси...	
5. Мамлакатни модернизация қилиш, кучли фуқаролик жамияти барпо этишнинг асосий йўналишлари ва устувор вазифалари.....	
6. Жаҳон молиявий –инқирози, Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири ҳамда унинг оқибатларини олдини олиш ва юмшатишга асос бўлган омилларни ғаллачиликка ижобий таъсири.....	
7. Ҳаёт хавфсизлиги чора тадбирлари.....	
Хулоса.....	
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	
ИЛОВА интернет маълумотлари.....	

Кириш

Мавзунинг долзарблиги. Малакатимиз мустақилликка эришгандан кейин барча соҳалар сингари қишлоқ хўжалигида ҳам чуқур ислоҳатлар ўқазилди. Пахта монокултурасига барҳам берилиб, бошоқли дон экинларининг майдонлари кенгайтирилди, мамлакатни ғалла мустақиллигига эришиш вазифаси қўйилди. Натижада бошоқли дон экинларини шу жумладан кузги буғдойнинг экин майдони ва ҳосилдорлиги ошди. Мамлакатимиз ғалла мустақиллигига тўла эришди.

Аҳолини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини тўла қондириш, мамлакатни озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун дон экинларини ҳосилдорлигини ошириш дон сифатини яхшилаш муҳим аҳамиятга эга. Республикамиз Президенти И.А.Каримовнинг 2008 йил 20 октябрдаги “Озиқ-овқат экинлари экиладиган майдонларни оптималлатириш ва уларни етиштиришни кўпайтириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги фармони пахта экиладиган далаларни камайтириш ҳисобидан бошоқли дон экинлари учун мўлжалланган майдонларни кенгайтириш, республикамиз аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини янада тўлароқ қондириш, экспорт қилинадиган маҳсулотларни кўпайтириш вазифаси қўйилди.

Ўзбекистон Республикасида суғориладиган ерларда асосий экин майдонлари пахта ва кузги буғдой билан банд. Пахтачиликка ва ғаллачиликка ихтисослашган фермер хўжаликларда пахта-бошоқли дон экинлари навбатлаштириб экилмоқда. Бунда пахта ҳосилидан бўшаган майдонларда кузги буғдой экилади. Республикамизда ҳар йили ғўза қатор ораларига кузги буғдой экиладиган майдон 600 минг гектарни ташкил қилади.

Кузги буғдойдан мўл ва сифатли ҳосил етиштиришда уни оптимал муддатларда экиш муҳим аҳамиятга эга. Зарафшон водийсида пахта ҳосилини йғиштириб олиш, кеч 10-20 ноябрда тугалланади ва бундай

муддатда экилган кузги буғдой ҳосилдорлиги кескин пасаяди. Кузги буғдойни экиш кечикиб кетишини олдини олиш мақсадида у ғўза қатор ораларига экилади. Ғўза қатор ораларига буғдой етиштириш технологияси очик майдонларда кузги буғдой етиштириш технологиясидан кескин фарк қилади. Кузги буғдойни ғўза қатор ораларида етиштиришда ер ҳайдалмайди, текисланмайди, чезелланмайди ва бошқа агротехник тадбирларда ҳам фарқлар бор. Шунинг учун ғўза қатор ораларида кузги буғдой етиштиришда энергия, ресурслар тежалади, етиштирилган дон таннархи нисбатан паст бўлади.

Ғўза қатор ораларига кузги буғдой экишнинг камчиликлари ҳам бор. Кузги буғдой ғўза қатор ораларига экилганда уруғлар бир текис тарқалмайди, пушта ва эгат ичидаги уруғлар турли чуқурликларга тушгани учун ҳар хил муддатларда, қалинликда униб чиқади, натижада турли ёшдаги, маҳсулдорлиги ҳар хил ўсимликлар пайдо бўлади. Бу эса ҳосилдорликка, дон сифатига салбий таъсир кўрсатади.

Ғўзапойя йиғиштириб олиниб, очик майдонларга экилган кузги буғдой киш тушгунча тупланишга улгура олмайди, қишда совуқдан зарарланади, экинзор сийрақлашади, тупланиш баҳорда ҳам давом этади, баҳорда ҳосил бўлган бошоқларда эса дон енгил бўлиб ҳосили ҳам паст бўлади..

Ғўза қатор ораларига кузги буғдой етиштириш технологиясини асосий усуллари бўлган экиш муддатлари ва меъёрларини, экишдан олдин тупроқни ишлашни оптималлаштириш орқали юқорида кўрсатилган камчиликларни бартараф этадиган, ғўза қатор ораларида кузги буғдой етиштиришни такомиллашган технологиясини ишлаб чиқиш дон ҳосилдорлигини ва дон сифатини оширишда катта аҳамиятга эга. Шунинг учун ғўза қатор ораларида кузги буғдойни экиш муддатлари, меъёрларини, экишдан олдин тупроқни ишлаш усулларини ўрганиш ва уларни оптималлаштириш, ғўза қатор ораларида буғдой етиштириш технологиясини такомиллаштириш ғаллачиликдаги энг долзарб муаммолардан биридир.

Мазкур битирув иши бажаришда янги адабиётлар интернет маълумотлапридан фойдаланиди. БМИни бажаришда Ахборот ресурс макази ва яқиндан ёрдамлашга Ўсимликшунослик кафедрасининг профессор-ўқитувчиларига ўзимнин самимий миннатдорчилигимни билдираман.

1.1. Кузги буғдой экиш муддатларини

ҳосилдорликка таъсири.

Кузги буғдойни оптимал муддатда экиш, тупроқда етарли нам бўлганда уруғларни қийғос униб чиқишини, илдиз тизимини бақувват ривожланишни, меъёрида тупланишини, ўсимликларни яхши чиниқишини ҳамда қишлаб чиқишини таъминлайди ва мўл ҳамда сифатли дон ҳосили олишга имкон яратади.

Кўпгина тадқиқотчилар (А.А. Созинов, Г.П. Жемала, 1983, Я.Б.Губанов,, Н.Н. Иванов, 1988), экиш муддатларининг кечикиши билан 1000 та доннинг массаси, натураси пасайгани, дондаги оқсил ва клейковина миқдори камайишини таъкидлашган. Кузги буғдойни экиш муддатлари донининг физик, биокимёвий ва технологик сифатларига сезиларли таъсир кўрсатади. (Ceriffer, Steffensen, Vivar, 2000, Егорова, 2003, Кондратенко, Пинчук, 2003, Темергалиев, Мукенеев, Намцев, 2003, Акем, С.С.Сессарелл, Ezskine, Lenne).

Ижобий ҳарорат йиғиндиси экишдан бошлаб 5⁰С дан юқориси ҳисобланганда 450-720⁰С бўлиши ўсимликда 2-6 тагача поя ҳосил қилишига имкон беради. Н. Халилов (1997) маълумотларига кўра кузги буғдой доимий совуқлар тушгунча 4-5 поя ҳосил қилса энг юқори ҳосил олинади. Кўплаб маълумотлар кузги буғдой ўртача суткалик ҳарорат 17-14⁰С бўлганда экилса юқори ҳосил шаклланади. (Губанов, Иванов, 1983).

Жуда эрта экилганда, ҳарорат ҳали юқори бўлдаи, ўсимлик қиш тушгунча кучли тупланади, меъёридан ортиқ ўсиб кетади, турли замбуруф касалликлари, зараркунандалар билан зарарлади. Кеч экилганда қиш тушгунча тупланишга улгура олмайди, пластик моддалар, ер усти массасини етарлича тўплай олмайди, кўпчилик ҳолларда ўсимликлар қишга бигизсимон ҳолатда киради Бундай ўсимликлар ташқи муҳитнинг ноқулай омилларига

чидамлилиги пасаяди, экинзор сийраклашади(А. И. Носатовский,1965, В. Ф.Пруцков,1976, Э. Д.Адиньяев,1985, Сулейманов, 2007)

Ўзбекистонда кузги буғдойни охирги экиш муддати 5 °С юқори фаол харорат йиғиндиси 250-300 °С ташкил киладиган муддатга тўғри келади.

Кузги буғдой Ўзбекистонда вилоятлар тупроқ-иқлим шароитларига қараб сентябрдан бошлаб ноябргача экилади. (Отабоева Х, Умаров З ва бошқ., 1999).

Биологик кузги буғдой навларини эрта муддатда (сентябр охирида), дуварак навларни Қарақалпоғистон, Хоразм, Бухоронинг шимолий қисмида октябрнинг бошида, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларида октябр ўртасида экиш,. Тезда суғориб тўла ниҳоллар ҳосил қилиш мўл ва сифатли уруғлику етиштиришни таъминлайди. Экиш муддати ҳисобига буғдой ҳосилини 30ц ошириш мумкин. (Й.Узоқов, Ғ. Қурбонов, 2000).

Н.М.Маъмиров (1985) буғдой дони сифатини ошириш учун экиш оптимал муддатларда ўтказилиши лозимлигини таъкидлайди. Ўзбекистоннинг ламикор шароритида кузги буғдой уруғларини бир текис қийғос ундириб олишда, экишни оптимал муддатларда ўтказиш муҳим аҳамиятга эга. Суғориладиган ерларда экиш муддатлари албатта нам тўплайдиган суғоришлар билан мувофиқлаштирилиши маъқул. А.И.Степанов, М.Т. Понамарев (1977) жуда кўплаб ўтказилган тадқиқотлар натижаларини умумлаштириб кузги буғдойдан юқори сифатли “Кузги буғдой” талабларига жавоб берадиган дон етиштиришда тупроқ унумдорлиги, об-ҳаво, навлар, қўлланилган агротехника катта аҳамиятга эга деган хулосага келишади. Атмосфера ёғингарчиликларинингкўп бўлиши, паст ҳарорат донда оқсил миқдорини камайишига, унинг сифатини пасайишига олиб келади. Ёғингарчилик кўп бўлган, айниқса сут-мўм пишиш фазасида кўп бўлса, ўсув даври чўзилади, донда оқсил камайиб углеводлар миқдори ошади.

Ғ. Қ.Қурбонов (1979)Ўзбекистон Республикасида кузги, дуварак буғдой, сули, жавдарни кузда энг мақбул муддатларда экиш юқори ҳосил олишни таъминлашини таъкидлайди. Жанубий –Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларида энг мақбул экиш муддати тахминан 20 октябрдан 15-20 ноябргача давом этишини кўрсатади. Бошқа шимолӣ вилоятларида мақбул экиш муддати сентябрнинг иккинчи ярими. Арпаодатда кузги буғдойдан 10-15 кун кечроқ экилади.

Эрта экилган буғдойзорларда дон ҳосили эрта етилади ва иккинчи экинни экишга дала эрта ҳосилдан бўшатилади. Ўзбекистон шароитида икки дон ҳосили ва такрорӣ бошқа экинларни етиштиришга имконият яратилади.

Эртаги муддатларда биологик кузги, кечки муддатларда дуварак ва баҳори навларни экиш яхши натижа беради.

Н. Халилов (1994) кўп йиллар давомида ўтказилган тажрибаларга асосланиб биологик кузги навлар учун оптимал экиш муддати октябрнинг биринчи ўн кунлиги, дуварак навлар учун 11 октябрдан бошланишини кўрсатади. Экиш муддатларини кечикиши билан экиш меъёрини ҳам ошириш тавсия этилади.

Ўзбекистоннинг текислик минтақасида кузги буғдой ноябрда текислик ва тоғ олдида октябрнинг иккинчи яримида, тоғлик минтақада сентябрнинг охири ва 15 октябргача экиш тавсия этилади.

Баҳорда буғдой текисликларда 20 февралгача буғдой текисликларда 220 февралгача, текислик-тепалик ва тоғ олдида -10 мартгача, тоғлик минтақада 1 апрелгача экиш тавсия этилади.

Жиззах вилоятининг Ғаллаорол туманида ўтказилган тажриба натижалари лалмикорликда кузги “Санзар-6” нави учун энг мақбул экиш муддати октябр ойининг иккинчи ўн кунлиги, дуварак Сурхак-5688 нави учун октябр ойининг учинчи ўн кунлиги эканлигини кўрсатган.Кузги навларни дуварак навга нисбатан 10 кун олдин экиш

Р.Сиддиқов, Ш.Хусенов (2008), ғўза қатор ораларини кузги бугдойни махсус мосламалар ёрдамида 15 сентябрдан 15 октябргача, тезпишар навларини октябр ойи мобайнида экишни тавсия этишади.

1.2. Кузги бугдойнинг биологик хусусиятлари.

Кузги буғдойнинг уруғлари 1-2 °C ҳароратда кўкара бошлайди. Аммо бундай ҳароратда бўртаётган буғдойда биокимёвий ва физиологик жараёнлар секин кечади. Ҳароратнинг кўтарилиши билан бу жараёнлар кучаяди, ҳамда кўкараётган муртакка озиқа моддаларнинг келиши тезлашади. Уруғлар униб чиқиши учун қулай ҳарорат 12-20 °C, ҳароратнинг 30 °C га етиши уруғларнинг дала шароитида унувчанлигини ва майсаларни қийғос ҳосил бўлишини камайтиради. Тупроқ юза қатламида нам етарли бўлганда, 14-16 °C да майсалар 7-9 кунда ҳосил бўлади. Суткалик ҳарорат 10 °C бўлганда майсалар 12 кунда, 20 °C да экилгандан 5-7 кун ўтгач униб чиқади. Уруғлар униб чиқиши учун оптимал ҳарорат 25 °C. Ҳароратга, уруғларни экиш чуқурлигига ва намликлигига ҳамда бошқа омилларга боғлиқ ҳолда экиш-униб чиқиш даври 7 кундан 50 кунгача ва лалмикорликда ундан ортиқ бўлиши мумкин.

Суғориладиган ерларда кузги буғдой уруғлари оптимал муддатларда нам етарли тупроқларга экилганда 6-8 кунда униб чиқади. Экин униб чиқиш даврида самарали ҳарорат 116-139 °C ни ташкил қилади. Фотосинтез жараёни учун минимал ҳарорат 3-4 °C. Ҳароратнинг ортиши ва бошқа шароитлар қулай бўлганда углероднинг ўзлаштирилиши кучаяди. Ҳарорат 35-36 °C бўлганда ассимиляция жараёни секинлашади.

Самарқанд вилоятининг суғориладиган ерларида ўтказилган тажрибалар, кузги буғдой эрта ва оптимал муддатларда экилганда тупланиш тўла униб чиқишдан кейин 10-18 кун ўтганда кузатилади. Кечки муддатларда униб чиқиш-тупланиш даври кузда бошланиб, баҳорда давом этади. Бундай экинзорларда униб чиқиш - тупланиш даври 70 кун ва ундан ортиқ бўлади.

Суғориладиган ерларда етарли намлик, ҳарорат, озиқа моддалар етарли бўлганда эрта ва оптимал муддатда экилган ўсимлик, куз даврида 3-7 новда ҳосил қилади. Куз даврида 2-5 та новда ҳосил қилган ўсимликлар яхши қишлаб чиқади.

Тупланиш энергетикасига кузги буғдойнинг нам ва озика моддалар билан таъминланиши катта таъсир кўрсатади. Тупланиш тугуни жойлашган тупроқ қатламида намлик етишмаса ён новдалар ҳосил бўлиши кескин камайиши ёки тўла тўхташи мумкин. Сунъий шароитда кузги буғдойнинг Одесса-3 нави 334 тагача поялар ҳосил қилган (В.И.Бондаренко). Дала шароитида битта ўсимликда 5-7 та новда, кечки экиш муддатларида 3 тагача новда ҳосил бўлади.

Тупланиш тугунида ён новдаларнинг ҳосил бўлиши ва ўсиши билан биргаликда бўғин илдизлари (иккиламчи) тизими ҳосил бўлади. Бирламчи (муртак) илдизлардан фарқ қилиб, иккиламчи илдизлар тупланиш тугунидан ривожланади.

Кузги буғдойда тупланиш ҳарорат 2-4 °C бўлганда секин ўтади. Ҳарорат 5°C га ошганда тезлашади. Ҳарорат ошиб бориши билан тупланиш жадаллиги ва иккиламчи илдиз тизими ҳосил бўлиши кучаяди. Аммо ҳарорат 25-30 °C бўлганда тупланиш тўхташи мумкин. Бу ҳол тупроқ юза қатламининг тез қуриши ва сувнинг транспирацияга сарфланиши билан боғлиқ. Униб чиқиш фазасида барглarning шаклланиши ва илдиз тизимининг ўсиши 4-30 °C ва ундан юқори ҳароратда ўтиши мумкин. Дала шароитида кузги буғдой оптимал муддатда экилганда, тупроқда намлик етарли бўлганда ўртача суткалик ҳарорат 15-17 дан 8-10 °C гача бўлишига тўғри келади. Кечки экиш муддатларида суғориладиган ерларда ҳам ўсимлик битта-учта барг ҳосил қилиб қишлашга кетади. Униб чиқиш фазаси баҳорда ҳам давом этади. Бундай ҳолларда униб чиқиш фазаси 100-150 кун давом этади.

Тупланиш тугунининг жойлашиш чуқурлиги уруғни экиш чуқурлигига, унинг йириклигига, тупроқ зичлиги ва структурасига тупроқни тайёрлаш сифатига, ҳароратга, намликка, ёруғликка боғлиқ. Бу омиллар қулай нисбатларда бўлганда тупланиш тугуни 2-3 см чуқурликда жойлашади. Униб чиқиш фазаси охирида булутли ва нам ҳаво бўлса, тупланиш тугуни тупроқ

юзасидан 0,5-1 см чуқурликда жойлашади. Зич, структурасиз тупроқларда тупланиш тугуни юза жойлашади. Серқуёш, очиқ ҳаво уни чуқур жойлашишига ёрдам беради.

Қулай шароитда ўртача ҳарорат 8-10 °С бўлганда найчалаш фазаси бошланади. Ҳароратнинг ошиши билан поя ва барглар ўсиши тезлашади. Бу фазанинг тугаши учун 11 °С ҳароратда 35-40 кун, ҳарорат 13-15 °С бўлганда 30-32 кун, 20-25 °С бўлганда 18-20 кун керак бўлади. Ҳарорат 22-25 °С ва ундан ортиқ бўлганда ўсиш жараёнлари тезлашади, фазанинг давом этиши қисқаради, аммо тупроқда намнинг етишмаслиги, сув режимининг бўзилишига олиб келади ва поя, баргларнинг ўсишини секинлаштиради. Кузги буғдой ўстириладиган минтақаларда ҳарорат режими ҳар хил. Шу сабабли бу фазанинг тугаши учун ўртача суткалик ҳарорат йиғиндиси 380-500 °С ташил қилади.

Найчалаш фазасида ўсимликнинг намлик ва озика моддалар билан таъминланиши ҳам катта аҳамиятга эга. Уларнинг етишмаслиги ўсишни, пластик моддалар тўпланишини камайтиради, бошоқнинг шаклланиш шароитини ёмонлаштиради ва натижада ҳосилнинг камайишига олиб келади. Бу даврда ўсимлик учун энг қулай сув режими тупроқ чекланган дала нам сифимининг 80 % дан кам бўлмаганда ҳосил қилинади.

Самарқанд вилояти шароитида суғориладиган майдонларда кузги буғдой турли муддатларда экилганда бошоқлаш фазаси 25 апрелдан 10 майгача кузатилган. Найчалаш фазасининг бошланишидан бошоқлаш фазасигача 25-30 кун ўтди. Об-ҳаво шароитига қараб бошоқлаш кўрсатилган муддатдан олдин ёки кейин бошланиши мумкин. Салқин, ёмғирли об-ҳавода бошоқлаш найчалаш бошлангандан кейин 36-40 кунда, ҳаво қуруқ ва иссиқ бўлганда 20-25 кунда бошланади.

Кузги буғдойнинг гуллаши бошоқлашдан 2-3 кун кейин бошланади. Айрим ҳолларда жуда ноқулай шароитларда бошоқ охириги барг қинидан

чиқмай гуллаши ва уруғланиши мумкин. Бундай ҳол кучли қурғоқчилик ҳамда юқори ҳароратда кузатилиб, поя охирги бўғин оралиғининг ўсишдан тўхташи билан боғлиқ. Салқин, ёмғирли об-ҳавода бошоқлаш ва гуллаш ўртасидаги давр 5-8 кунга етиши мумкин. Битта бошоқ 3-5 кун, экинзордаги бошоқлар 6-7 кун гуллаб туради. Энг кўп гуллар, гуллашнинг бошланишидан 2-3 кун ўтгач кузатилади ва охирига келиб камаяди.

Буғдой чанглари уруғчига келиб тушмаса яшовчанлигини тез, 2-3 соатда йўқотади. Уруғчилар эса чангни қабул қилиб олиш қобилиятини 6-8 кун давомида сақлайди.

Гуллаш ва уруғланиш 11-30 °С ҳароратда меъёрида ўтади. Улар ҳаво ҳарорати 20-25 °С бўлганда жадал ўтади. Тупроқда нам етарли, ҳаво ҳарорати 25-30 °С бўлса ҳам гуллаш ва уруғланиш меъёрида ўтади. Бошоқлаш, гуллаш, уруғланиш фазаларининг давомийлиги 5-8 кундан 10-12 кунгача ўзгаради.

Кузги буғдой июнда, тоғли минтақаларда июлда пишиб етилади. Доннинг шаклланиш даврида ҳарорат 21-23 °С бўлса, доннинг ўсиши жадаллашади унинг давомийлиги қисқаради. Ўзбекистон шароитида доннинг тўлиши ва пишиб етилиш даври юқори ҳарорат бўлган шароитда ўтади. Ҳаво ҳарорати Ғаллаоролда 35 °С баъзан 40 °С га кўтарилади. Бундай ҳолда ўсимликлар юқори ҳароратдан зарарланади.

Намга талаби. Кузги буғдой кузги арпага ва баҳори буғдойга нисбатан ўсиш даврида намликни анча кўп сарфлайди. Бу ўсиш даври узунлиги ва ҳосил умумий массасининг юқорилиги билан боғлиқ.

Ўсимлик ўсиши учун энг қулай шароит тупроқдаги намлик чекланган дала нам сифимининг 75-80 % дан кам бўлмаганда яратилади. Кузги буғдойнинг тупроқдан нам ўзлаштириши тупроқдаги намлик сўлиш намлигига тенг бўлганда тўхтайтиди. Тупроқнинг механик таркиби, сув физик хоссалари ва кимёвий таркибига боғлиқ ҳолда сўлиш намлиги тупроқ мутлақ қуруқ массасининг оғирлигига нисбатан ўзгаради. Бу намлик қумли

тупроқларда 1-3, қумоқ ва енгил қумоқ тупроқларда 3-5, ўртача ҳамда оғир қумоқ тупроқларда 6-12, соз тупроқларда 12-18 дан 22 % гачани ташкил этади. Кузги буғдой ўсиш даврида етиштириш шароитига қараб лалмикорликда 2000-4000 м³/га, суғориладиган ерларда 6000 м³/га ва ундан кўпроқ сув сарфлаш мумкин.

Кузги буғдойни далада ўстириш давомида ўсимлик сарфлайдиган сувни, тупроқдан буғланаётган сувдан фарқ қилиш қийин. Шунинг учун маълум бирликдаги майдондан сарфланган сувни, дон ёки умумий ҳосил массасининг катталигига солиштирилиб ҳисобланади. Бу кўрсаткич кузги буғдойни ўстириш шароитига боғлиқ ҳолда умумий масса учун 400-600, дон учун 800-1200 м³/т бўлади.

Кузги буғдойнинг ўсиш даври давомида сувга талаби ошиб боради. Уруғларнинг бир текис, қийғос униб чиқиши учун тупроқнинг 10 см қалинлигида намлик 10 мм дан кўп бўлиши талаб қилинади. Майсаларга, уларнинг сув буғлантирадиган барг юзаси кам бўлганлиги учун кам сув керак. Ўсимлик энг кўп сувни найчалашдан доннинг сут пишишигача сарфлайди.

Кузги буғдойнинг сув сарфлашига ўсимлик ўсув органларининг бақувват ривожланганлиги, экиш муддатлари, меъёрлари, суғориш ва бошқа агротехник омиллар таъсир кўрсатади.

Суғориладиган ерларда ўсимликнинг бақувват ривожланганлигига экиш муддатлари сезиларли таъсир кўрсатади. Зарафшон воҳаси ва республикамизнинг жанубий минтақасига кирувчи Қашқадарё вилоятлари шароитида ўтказилган тажрибаларда эрта экилган кузги буғдой ер усти массаси, кеч экилагандагига нисбатан кўп бўлади. Баҳорги-ёзги ўсиш даврида жуда эрта муддатда экилган ўсимликлар қишда зарарланганлиги учун уларнинг ўсиши баҳорда кучсизланади ва сувни кам сарфлайди.

Илмий адабиётларда ўсимликнинг найчалаш фазаси сувга энг талабчан (критик) давр ҳисобланади. Аммо буғдой ўсиш даврининг бошқа фазаларида ҳам етарли миқдорда намлик бўлишини талаб қилади. Тупланишда нам етишмаса барглар, поялар ҳосил бўлиши кечикади, илдиз тизими кучсиз ривожланади, ўсимлик қишлагга яхши ривожланмасдан кетади. Найчалашда ўсимлик етарли миқдорда намлик олмаса барглар, пояларнинг бўғин оралиғи ўсишдан тўхтади, биомасса ўсиши кам, ўсимликнинг бўйи паст бўлади. Бу фазада намнинг етишмаслиги генератив органларнинг ҳосил бўлишини бўзади, дон ҳосил қилмайдиган гуллари кўп бўлишига ва умумий масса ҳамда доннинг кам бўлишига олиб келади. Намликнинг гуллаш ва уруғланиш даврида етишмаслиги ҳам дон ҳосилини камайтиради. Доннинг шаклланиши ва тўлишиш даврида ўсимлик етарли миқдорда намлик билан таъминланмаса донлар енгил, пуч бўлиб қолади. Суғориладиган ерларда кузги буғдой донининг шаклланиши ва тўлиши даврида тупроқнинг намлиги чекланган дала нам сифимининг 70 % дан кам бўлмаслиги оптимал ҳисобланади.

Тупроққа талаби. Кузги буғдойнинг бошқа ғалла экинларига нисбатан тупроққа талабчанлиги юқори. Унинг меъёрида ўсиши ва ривожланиши учун тупроқ муҳити нейтрал (бетараф – рН - 6-7,5) бўлиши керак. У тупроқнинг унумдор, бегона ўтлардан тоза ва етарли намликка эга бўлишига талабчан. Буғдой энг барқарор ва юқори ҳосилни унумдорлиги юқори қора тупроқларда, тўқ каштан тупроқларда беради.

Буғдой шўрланган тупроқларда яхши ўсмайди. Эрозияга учраб тупроғи ювилган нишаб ерлар, қумли тупроқлар буғдой экиш учун қулай эмас. Кузги буғдой ўстиришда рельеф ҳам катта аҳамиятга эга.

Ёруғликка талаби. Ёруғлик буғдой ўсимлиги ҳаётининг энг муҳим омилларидан биридир. Ёруғлик кунининг узунлиги, ёруғликнинг интенсивлиги ва унинг спектр таркиби, фотосинтез интенсивлигига, органик моддаларнинг тўпланишига, ўсимликнинг ўсишига, ривожланишига, айрим органларнинг шаклланишига таъсир қилади. Ёруғлик барглар тупроқ

юзасида пайдо бўлмасдан ўсимликка таъсир кўрсатади. Интенсив ёруғликда калеоптил тупроқ юзасига чиқмасдан ўсишни тўхтатади. Булутли, қуёш ёруғлик куни қисқа шароитда калеоптил тупроқ юзасига чиқиши ҳам мумкин.

Кузги буғдой узун кун ўсимлиги. Баҳорда, ўсиш даврида 13-14 соатдан кам бўлмаган ёруғлик куни ўсимликнинг кўп миқдорда пластик моддалар тўплаши, биомассанинг тўпланиши ва ёруғлик стадиясини тез ўтишига ёрдамлашади.

Серқуёш, булутсиз, очиқ об-ҳаво, етарли намлик доннинг шаклланиши, пишиб етилишида, юқори ҳосил олишда муҳим омиллар ҳисобланади.

Маъданли озиқланишга талаби. Кузги буғдой бошқа дон экинларига нисбатан тупроқдаги озиқа моддаларнинг ўзлаштириладиган шаклда бўлишига талабчан. Дала шароитида кузги буғдойнинг ўсиши, ривожланиши жадаллигининг паст бўлиши, тупроқда асосий озиқа элементлари, азот, фосфор, калийнинг етарли бўлмаслиги сабабли юзага келади. Айрим типдаги тупроқларда меъёрида ўсишнинг бўзилишига бошқа озиқа элементлари, шу жумладан микроэлементларнинг етишмаслиги сабаб бўлади. Кузги буғдой азотга талабчан.

Азот. Кузги буғдойнинг ўсиши, ривожланиши ва ҳосили шаклланишида азот катта аҳамиятга эга. Азот оддий ва мураккаб оксиллар, аминокислоталар, нуклеин кислоталари, хлорофилл, алкалоидлар, айрим витаминлар, ферментлар ва ҳужайрадаги айрим органик бирикмалар таркибига киради. Озиқланиш муҳитида азотнинг етишмаслиги, шунингдек, ортиқчаси ҳам ўсимлик айрим органларининг ўсишига салбий таъсир кўрсатади ва ҳосилнинг камайишига олиб келади.

Ортиқча азотли озиқланиш, бақувват ўсиш массасини шаклланишига ва илдиз тизими билан ер усти массаси нисбатининг бўзилишига, ўсиш даврининг узайишига, ётиб қолишга ҳамда ўсимликнинг замбуруғ касал-

ликларига чидамлилигининг пасайишига сабаб бўлади. Бошқа озиқа элементлари билан балансланмаган кучли азотли озиқланиш ҳосилнинг камайишига, доннинг экинбоплик, нон ёпиш сифатларининг ёмонлашишига олиб келади.

Кузги буғдой ўсув даврида гектаридан 50-60 ц дон шакллантириши учун тупроқдан 180-220 кг азот ўзлаштиради.

Фосфор. Кузги буғдой ҳаётида фосфор ҳам катта аҳамиятга эга. У кўп органик бирикмаларнинг таркибига киради. Бу органик бирикмалар ўсишда, кўпайишда, синтезда, ирсиятни берилишида муҳим вазифани бажаради. Ўсимликни фосфор билан таъминланганлигига жуда кўп физиологик биокимёвий жараёнларни меъёрида ўтиши, ётиб қолишга, совуққа, қурғоқчиликка чидамлилик, ўсув даврининг давомийлиги боғлиқ.

Кузги буғдой азотга нисбатан фосфорни кам талаб қилади. Гектаридан 50-60 ц дон ҳосили олиш учун ўсимлик тупроқдан 65-80 кг фосфор (P_2O_5) ўзлаштиради.

Калий. Кузги буғдой ҳаётида калийнинг вазифаси хилма хил. У фотосинтез меъёрида ўтишига, ёғларнинг тўпланишига, ўсимликларда углеводларнинг кўчиб юришига, ўсимликнинг ётиб қолишга, шунингдек, совуққа ва қурғоқчиликка чидамлилигини оширишга ёрдамлашади.

Кузги буғдой калийни тупроқдан униб чиқишидан гуллаш фазасигача ўзлаштиради. Калийнинг ўсимлик томонидан энг жадал ўзлаштирилиши найчалаш бошоқлаш даврига тўғри келади. Кузги буғдой гектаридан 50-60 ц дон ҳосили шакллантириши учун тупроқдан 115-140 кг калий ўзлаштиради.

1.3. Ғўза қатор ораларида кузги буғдой ҳосилдорлигига экиш муддатларининг таъсири бўйича олиб борилган илмий тадқиқот ишлари натижалари ва уларнинг таҳлили

Ҳозирги даврида янги адабиётларни таҳлили шуни кўрсатадики, кузги буғдойдан суғориладиган ерларда мўл ва сифатли ҳосил етиштиришда маълум шароитда ўсимликни максимал маҳсулдорлигини юзага чиқариш учун илмий асосланган етиштириш технологиясини ишлаб чиқиш ва уни амалиёга жорий этиш муҳим ҳисобланади.

Суғориладиган ерларда кузги буғдойни экиш муддатларини оптималлаштириш йўли билан энг юқори ҳосилини шакллантириш учун ташқи муҳит омилларидан самарали фойдалана оладиган экинзор структурасини яратиш, маълум бирликдаги майдонда оптимал миқдордаги маҳсулдор поялар сонини ҳосил қилиш, ҳосил бўлган агроценозни бошқариш сингари ишлар амалга оширилади

Айниқса ғўза қатор ораларига экилаётган кузги буғдой етиштириш технологияси очик майдонларда кузги буғдой етиштириш технологиясидан фарқ қилганлиги сабабли ғўза қатор ораларига экилаётган кузги буғдойни экиш муддатларини оптималлаштириш муҳим назарий ва амалий аҳмиятга эга.

Кузги буғдой уруғларнинг дала унувчанлиги.

Суғориладиган ерларда кузги буғдойдан мўл ва сифатли ҳосил олишда уруғларни қийғос ундириб олиш ҳамда етарли миқдордаги тўп сонини ҳосил қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётдаги маълумотларни кўрсатишича буғдой уруғларнинг дала унувчанлиги ўтмишдошларини нотўғри танлаши, ноқулай бо-ҳаво шароити, киш муддатини нотўғри танлаш, киш чуқурлигини белгилашдаги хатоликларо, тупроқда етарли намликнинг бўлмаслиги, тупроқни экишга яхши тайёрламаслик ва бошқа омиллар таъсирида пасайади ҳамда лабаротория унувчанлигидан доимо паст бўлади (И.П. Страна, 1966, В.Н.Ремесло, В.Ф. Сайко, 1981., Н.Х.Халилов, 1994., Х.Келдиёрова, 2004.)

Адабиётларда кузги буғдой уруғларини дала унувчанлиги экиш муддатларига боғлиқ эканлиги кўрсатилган. Н.Халилов(1994) Х.Келдиёрова

(2004) ва бошқа маълумотлари бўйича экиш муддатларининг кечикиши билан уруғларнинг дала унувчанлиги пасайган.

Кузги буғдой уруғларининг дала унувчанлиги ҳарорат, тупроқдаги намлик/, уруғларнинг экинбоплик сифатлари ва бошқа омилларига боғлиқ ҳолда ўзгаради. Тажрибаларда 15.09. муддатларда экилган кузги буғдой уруғлари дала унувчанлиги 86,8% булди. (1.-жадвал).

Тадқиқотларнинг кўрсатишича экиш муддатларининг кечикиши билан кузги буғдой уруғларининг дала унувчанлиги пасайиб бориши аниқланди. Тажрибаларда экиш муддатларининг кечикиб бориши билан уруғларнинг дала унувчанлигини пасайиши ҳарорат ва тупроқнинг уруғ кўмиладиган юза қисмида намликнинг миқдорига боғлиқ бўлди. Кузги буғдой ғўза қатор ораларига экилганда уруғларнинг кўмилиш чуқурлиги бир хил бўлмайди ва уруғларнинг кўмилиш чуқурлиги 8 см дан 1 см ўзгаради, уруғларнинг бир қисми кўмилмасдан тупроқ юзасида қолади. Эрта экилган муддатларда ҳаво ҳарорати юқори бўлади ва уруғ кўмиладиган тупроқнинг юза 2-3 см қалинликдаги қисми тез қуриydi ҳамда бу қатламда тушган уруғлар кам униб чиқади.

Эрта 15 сентябрда экилганда кузги буғдой уруғларининг дала унувчанлиги ҳаво ҳароратининг юқорилиги ва тупроқ юза қатламини қуриб қолиши туфайли юзага келса, кеч 1 ноябрда экилганда асосан ҳароратнинг пасайиши туфайли юзага келиши кузатилди.

Шундай қилиб, Зарафшон водийси шароитида кузги буғдой ғўза қатор ораларига экилганда уруғларнинг энг юқори дала унувчанлиги 15 октябрда экилган пайкалчаларда кузатилиши ва экишни эрта 15.09; 1.10 да ёки кеч 1.11.да ўтказиш уруғларни дала унувчанлигини пасайишига олиб келиши аниқланади.

Вўза қатор ораларига экилган кузги буғдой уруғларининг дала унувчанлигининг экиш муддатларига боғлиқлиги.
(Н.Халилов маълумотлари.).

Экиш муддатлари	1м ² да униб чиққан ўсимлик, Дона	%
15 сентябр	260,5	86,8
1 октябр	266,3	88,7
16 октябр	276,2	92,0
1 ноябр	254,7	84,9

Ривожланиш фазалари ва ўсув даврининг давомийлиги.

Кузги буғдой уруғларнинг экиш униб чиқиш даври, ривожланиш фазаларининг давомийлиги жуда кўп омилларга ҳарорат, намлик, ёруғлик, озика моддалар билан тامينланиши, навнинг биологик хусусиятлари, агротехник тадбирларга боғлиқ ҳолда ўзгаради.

Тажрибаларда ғўза қатор ораларига экилган кузги буғдой ривожланиш фазалари ва ўсув даври давомийлигига экиш муддатлари сезиларли таъсир кўрсатди (2-жадвал).

Экиш муддатларини ўзгариши билан экиш-униб чиқиш даврининг давомийлигига ҳам ўзгариб борди. Экиш 15 сентябрда уруғларни экиш-униб чиқиш даври ўртача 6 кунни ташкил этди. Кейинги экиш муддатлари 1 октябр, 16 октябр, 1 ноябрда экиш-униб чиқиш даври муваффақ ҳолда 1, 10, 14 кун бўлиши кузатилди. Экиш муддатларини кечикиб бориши билан экиш-униб чиқиш даврининг ортиши ҳароратнинг пасайиб бориши билан боғлиқ.

**Экиш муддатларининг ғўза қатор ораларига экилган кузги буғдой
ривожланиш фазаларининг давомийлигига таъсири, кунлар**

Экиш муддатлари	Экиш униб чиқиш	Униб чиқиш- тўпланиш	Униб чиқиш найчалаш	Униб чиқиш- бошоқлаш	Униб чиқиш- сут пишиш	Униб чиқиш- тўла пишиш
15 сентябр	6	13	186	216	250	267
1 октябр	7	14	176	201	210	257
16 октябр	10	17	159	187	193	243
1 ноябр	14	23	138	167	177	216

Экиш 1 октябрда экилган пайкалчаларда униб чиқиш найчалаш даври 176 кунни ёки 15 сентябрда экилган пайкачаларга нисбатан 10 кун кам бўлиши аниқланди. Экиш муддатларини кечикиши билан униб чиқиш-найчалаш даври ҳам қисқариб борди. Униб чиқиш-найчалаш даври давомийлигига ва 1 ноябрда экилган кузги буғдойда 15 сентябрда экилгандагига нисбатан 48 кунга қисқарди.

Униб чиқиш бошоқлаш даври экиш муддатларига боғлиқ ҳолда 167 кундан 216 кунгача узгарди.

Энг қисқа униб чиқиш бошоқлаш даври кеч 1 ноябрда экилган ўсимликларда кузатилди. 167 кун ёки 15 сентябрда экилгандагига нисбатан 49 кунга қисқа бўлиш аниқланди.

Униб чиқиш - сут пишиш даври экиш муддатлари 177 кундан 250 кунга узгарди.

Кузги буғдой узун кун ўсимлиги, ёруғлик кунларини қисқариши билан унинг ривожланиши секинлашади, аксинча узайиши билан ривожланиши тезлашади, ўсув даври қисқаради. Шунинг учун кеч экилган кузги буғдой

ўсув даври эрта экилган ўсимликларникига нисбатан сезиларли даражада қисқаради.

Эрта 15 сентябрда экилган кузги буғдой ўсув даврининг давомийлиги (униб чиқиш-тўла пишиш) 267 кунни ташкил қилди.. Шундай қилиб, Зарафшон водийси шароитида кузги буғдой ғўза қатор ораларига экилганда ўсув даври экиш муддатларига боғлиқ ҳолда 267 кундан 216 кунгача ўзгариши аниқланди.

Ҳосилдорлик

Кузги буғдой ҳосилдорлиги навнинг биологик хусусиятларига, иқлим шароити, сув, ёруғлик, озика режимига, қўлланилган технологик усулларга боғлиқ ҳамда ўзгарадиган мажмуамий кўрсаткичдир. Ҳар бир ташқи муҳит омили ёки қўлланилган технологик учун кузги буғдой ҳосилдорлиги ва дон сифатига сезиларли даражада таъсир кўрсатади. Кузги буғдой навларининг биологик хусусиятларига мос етиштириш технологияси қўлланилганда энг юқори ва сифатли дон етиштириш мумкин. Қўлланилган етиштириш технологияси кузги буғдойни ориногенезининг босқичларида унинг ҳаётий омилларга бўлган талабини оптимал даражада қондириши талаб қилинади.

Кузги буғдой ҳосилдорлиги ва дон сифатига сезиларли таъсир кўрсатадиган муҳим технологик усулларга экиш муддатларини киритиш мумкин.

Ҳосилдорлик маълум бирликдаги ўсимликлар ҳосилининг йиғиндисидир. Экинзорда ўсимликлар сийрак бўлса, ҳар бир алоҳида олинган ўсимликнинг маҳсулдорлиги юқори бўлишига қарамасдан ҳосилдорлик паст бўлади. Туп қалинлигини ошиб бориши билан алоҳида олинган ўсимликнинг маҳсулдорлиги пасайиб боради, аммо ҳосилдорлик маълум даражада ошиб боради. Бунда маълум бирликдаги майдонда ўсимликлар сони оптималлашади, ҳосилдорлик энг юқори бўлади, кейинчалик ҳосилдорликни секинли билан пасайиб бориши кузатилади.

Тажрибаларда ғўза қатор ораларига экилган кузги буғдой ҳосилдорлиги экиш муддатлари сезиларли даражада ўзгарди. (3-жадвал) Экиш 1 октябрда ўтказилган пайкалчаларда энг юқори ҳосилдорлик 65,3 ц/га бўлиши аниқланди.

3-жадвал

Ғўза қатор ораларига экилган кузги буғдой ҳосилдорлигига экиш муддатлари таъсири, ц/га

Экиш муддатлари	Такрорлар бўйича ҳосилдорлик, т/га			Ўртача
	I	II	III	
15 сентябр	56,2	58,2	55,0	56,4
1 октябр	64,1	66,5	65,4	65,3
16 октябр	66,5	62,0	65,3	64,6
1 ноябр	47,3	58,8	54,5	53,5

Хулоса қилиб айтганда, Зарафшон водийсинини ўрта қисмида кузги буғдой 1 октябрда экилганда энг юқори ҳосил беради. Аммо 1 октябрда пахта ҳосилини йиғим-терими айна авжида бўлиши ва катта майдонларда кузги буғдойни экишни иложи бўлмаслигини ҳисобга олган ҳолда кузги буғдойни 16 октябрда (октябрнинг иккинчи ўн кунлигида) тавсия этилади. Бунда 1 октябр билан 16 октябрда экилган кузги буғдой ҳосилдорлигидаги фарқ 0,7 ц/га ни ташкил қилади.

1.4. Ёўза қатор ораларида кузги буғдойни етиштириш технологияси.

Кузда пахта ҳосили бир марта териб олингандан кейин ёўза қатор оралари гектарига 700 м³ меъёрида суғорилди. Ер етилиши билан КРН-4,2 култиватори билан ёўза қатор оралари 14-16 см чуқурликда ишланди. Пахта ҳосилини теришдан олдин ёўза барглари тўкиш учун гектарига 10 кг меъёрида хлорит магний перепарати 300 л сувга аралаштирилиб ОВХ-28 агрегати ёрдамида пуркалди.

Ёўза қатор ораларини культивация қилишдан олдин гектарига таъсир килувчи модда ҳособида 92 кг фосфор 60 кг калийли ўғитлар НРУ-0.5 ўғитлагичлари ёрдамида сепилди. Азотли ўғитларни 22 кг аммофос билан биргаликда экишдан , тупрокни ишлашдан олдин берилди. Азотли ўғитларнинг қолган қисми эрта баҳорда тупланиш фазасида 80 кг/га, найчалаш фазасининг бошланишида 78 кг/га озиклантиришлар сифатида берилди.

Экиш қайта жиҳозланган, экишга мослаштирилган КРН-4.2 култиваторларида ўтказилди.

Кузги буғдой уруғлари экишдан 25-30 кун олдин “Буғдойдор“ препараты билан 2 кг/т ҳисобида замбуруғ ва бошқа касалликларга қарши ишланади. Экиш учун 1- авлод уруғлардан фойдаланилди. Уруғлар экилгандан кейин ёўза қатор оралари яна культивация қилиниб бир йўла жўяклар олинди, уруғларни тупроққа кўмиши таъминланди. Экишдан кейин дарҳол гектарига 750 м³ меъёрида суғориш ўтказилди.

Эрта баҳорда март ойининг иккинчи ўн кунлигида бегона ўтларга қарши Гранстар гербициди гектарига 15г меъёрида, ОВХ-28 агрегати ёрдамида пуркалди.

Таҷриба ўтказилган пайкалларда тупроқдаги намлик кузги буғдой ўсув даврида чекланган дала нам сифимининг (ЧДНС)нинг 70% кам бўлмаган ҳолда ушланди.

Баҳорда тупланиш фазасида кузги буғдой гектарига 500 г меъёрида Фолликюр фунгициди билан сариқ, кўнғир занг, ун шудринг ва бошқа замбуруғ касалликларини олдини олиш мақсадида қўлланилди.

2. Кузги бугдойнинг давлат реестрига киритилган навлари тавсифи.

Ҳосилдор (Санзар-8) (*V. greacum*). Грекум турига мансуб. Нав К-50729 х Безостая-1 дурагай комбинацияларидан танлаш йўли билан Ўзбекистон "Дон" ИИЧБ да яратилган. Кузги, вегетация даври ўртача 228 кун, қишга чидамли. Донларнинг тўкилишига ва ётиб қолишга бардошли. Қишлоқ хўжалик касалликлари ва ҳашоратлари билан аввалги синов йиллари кучсиз даражада зарарланди, лекин қоракуя билан кучли даражада зарарланишга мойил. Бошоғи призмасимон, ўртача узунликда ва зичликда. Қилтиғи тарқоқ, оқ дағал. Донининг 1000 донасининг вазни 42,5 г. Доннинг тегирмонда тортилиш ва унининг нон ёпиш сифатлари яхши. Қурғоқчиликка, замбуруф касалликларига чидамли. Дон таркибида оксил миқдори 11,2-13,7 %, клейковинаси-24,0-31,0% ИДК 85-95ед.

1996 йилдан Республиканинг суғориладиган ерларида кузги муддатларда экиш учун Давлат реестрига киритилган.

Тезпишар (*V. eritrosermum*). Ўзбекистон "Дон" ИИЧБ да Безостая-1 х Грекум 646 навларини чатиштириш ва дурагайларни танлаш йўли билан олинган. Дуварак. Бошоғи қилтиқли, оқ, тўқсиз, шакли цилиндрсимон, узунлиги 8-10 см, тигиз, қилтиғи дағал, тарқоқ. Қўнғир занг ва чанг қоракуя касалликларига чидамли, сариқ занг ва қаттиқ қоракуя касаллигига ўртача чидамли. Дони қизил, 1000 дон вазни 36,3-40,7 г, натураси – 815 г/л. Совуққа чидамли. Тезпишар. Тегирмон тортиш ва нон ёпиш технологик сифатлари яхши. Жиззах, Қашқадарё, Сирдарё, Самарқанд вилоятларида лалмикорликда қир-адир, текислик минтақаларида экиш учун Давлат реестрига киритилган.

Красноводопадская-210. (*V. erythrosermum*). Красноводопад давлат селекция станциясида (Красноводопад х Бима-1) х Безостая-1 навларини чатиштириш йўли билан яратилган. Кузги, тезпишар. Ётиб қолишга, тўкилишга бардошли, қурғоқчиликка чидамли. Дони йирик, 1000 дон вазни

39,5-46,2 г. Касалликларга чидамли. Нон ёпиш сифати ўртача. Донида оксил 13,4 %, клейковина 26,0 %.

1980 йилдан Қашқадарё, Навоий, Жиззах, Самарқанд, Тошкент, Сурхандарё вилоятининг лалмикор минтақалари учун Давлат реестрига киритилган

Ёнбош (*V. ferrugineum*). Ўзбекистон "Дон" ИИЧБда маҳаллий Санзар-85 навини Суриядан келтирилган намуна (К-17146) билан чаптириб, танлаш йўли билан яратилган. Кузги. Бошоғи қизил, қилтиқли, қилтиғи томонларга тарвақайлаган, узунлиги 9-11 см. Дони йирик, қизил, ўртача каттиқликда, донларнинг тўкилишига чидамли, 1000 дон вазни 38,8-45,5г. Совуққа ва касалликларга чидамли. Ўсимликнинг бўйи 115-120 см.

1995 йилдан Жиззах, Сирдарё, Қашқадарё вилоятларининг суғориладиган ерларда экиш учун Давлат реестрига киритилган.

Санзар – 6 (*V. erythrospERMum*) Ўзбекистон "ДОН" ИИЧБда Ред-Ривер-68 х Ранная-12 дурагайи комбинациясидан танлаш йўли билан яратилган. Дуварак. Бошоғи призмасимон. Қишга, қурғоқчиликка чидамли, донлари тўкилиб кетишга чидамли. Дони йирик, 1000 дон вазни 37-45 г. Нон ёпиш сифатлари яхши. Дони таркибида 15,3 % оксил, 32,9 % клейковина сақлайди.

1991 йилдан Сирдарё ва Тошкент вилоятларининг лалмикор ерларида кузги муддатларда экиш учун Давлат реестрига киритилган.

Интенсивная (*V. ferrugineum*). Қирғизистон деҳқончилик илмий тадқиқот институтида Безостая ва баҳори Қозоғистон-126 навларини чаптириш ва яқка танлаш йўли билан яратилган. Дуварак, биологик баҳори. Қурғоқчилликка чидамли, дони тўкилмайди. Каттиқ қоракуя билан ўртача зарарланади. Ун шудринг, сариқ занг касалликларига чидамли. Дони ўртача катталиқда, 1000 дон вазни 35-41,5 г. Нон ёпиш сифатлари яхши.

1981 йилдан Қашқадарё, Самарқанд, Сурхондарё ва Тошкент вилоятларининг суғориладиган ерларда экиш учун Давлат реестрига киритилган.

Санзар-4 (*V. ferrugineum*). Ўзбекистон "ДОН" ИИЧБда Сиди-Мадих х Безостая-1 дурагай комбинацияларидан танлаш йўли билан яратилган. Дуварак.Биологик кузги. Бошоғи призмасимон, ўртача узунлиги 9-11 см, говак, қилтиқларининг узунлиги 9-10 см, тарқоқ жойлашган, ланцетсимон. Ўсимликнинг бўйи 110-115 см. Дони йирик, думалоқ-узунчоқ, 1000 дон вазни 40,4-44,2 г. Қўнғир занг касаллигига унчалик чидамли эмас. Совуққа чидамлилиги ўртача, қурғоқчилликка бардошли, дони бошоғидан тўкилмайди. Тегирмонбоп, нон сифати яхши.

1990 йилдан Республиканинг суғориладиган ерларда кузги муддатларда экиш учун Давлат реестрига киритилган.

Унумли буғдой (*V. erytkvoleucon*). Ўзбекистон ўсимликшунослик илмий тадқиқот институтида Ҳиндистон намунасидан (К-45930) якка танлаш йўли билан яратилган. Баҳори буғдой, бошоғи призмасимон, зич эмас, йирик. Дони юмалоқ-бочкасимон, саёз ариқчали, йирик 1000 дон вазни 40,6-43,4 г. Тезпишар. Қурғоқчилликка, ётиб қолишга ва тўкилишга бардошли. Сарик занг, ун шудринг, қаттиқ қоракуяга чидамли. Қўнғир занг билан зарарланишга мойил. Нон ёпиш сифати ўртача, донида оксил миқдори (протеин)11,3 %, клейковина 26,0 %.

1983 йилдан Республиканинг суғориладиган ерларда кузги муддатларда экиш учун Давлат реестрига киритилган.

Сурхак-5688. (*V. erithrospermum*). Тожикистон деҳқончилик илмий тадқиқот институтида яратилган. Баҳори, бошоғи ўртача узун, қилтиқли, тўқсиз оқ. Дони қизил, йирик, 1000 донасининг вазни 42-56 г. Қурғоқчиликка чидамли, тезпишар. Сарик занг ва чанг қоракуя билан кам зарарланади. Тегирмон тортиш ва нон ёпиш сифатлари ўртача.

1942 йилдан лалмикор минтақаларида экиш учун Давлат реестрига киритилган..

Оқ буғдой (Грекум 40)(*V. Greacum*). Ўзбекистон «ДОН» ИИЧБда Қизил Шарқ х Верлд Сидс-1877 навларининг дурагайларидан танлаш йўли билан яратилган. Дуварак,биологик баҳори. Бошоғи қилтиқли, оқ, дони оқ

рангда, йирик, 1000 донасининг вазни 45,3-59,4 г. сариқ, қўнғир занг ва қорақуя билан кучсиз зарарланади. Нон ёпиш сифати юқори, донининг таркибида 9,8 % оксил(протеин), 25 % клейковина мавжуд.

1993 йилдан Самарқанд, Жиззах вилоятларининг лалмикор минтақаларида кузги муддатларда экиш учун Давлат реестрига киритилган.

«Қупава» нави (V. Lutescens). Краснодар қишлоқ хўжалик илмий текшириш институтида яратилган. Кузги, юмшоқ буғдой. Ўрта пишар. Бўйи 90-100 см. бошоғи йирик, узунлиги 10-12 см, қилтиқсиз, 1000 дон вазни 40-45 г. Донининг таркибига кўра қимматбаҳо буғдойлар гуруҳига киради. Ётиб қолишга, қурғоқчиликка чидамли. Қорақуя, уншудринг ва бошоқ фузариозига ўртача чидамли. Септариоз, қўнғир занг касалликларига чидамли, сариқ занг касаллигига ўртача чидамли. Экиш меъёри гектарига 4,5-5 млн унувчан уруғ ҳисобида. 1 октябрдан 25 октябргача бўлган экиш даври энг мақбул муддат ҳисобланади. Ноябрь ойида экилган майдонларда кўчатларнинг тупланиши кескин камаяди, кўчатлар ўта сийрак бўлади. Минерал ва маҳаллий ўғитларга талабчан. Ўртача ҳосилдорлиги гектаридан 75-80 центнер.

1999 йилдан Республиканинг суғориладиган ерларда кузги муддатларда экиш учун Давлат реестрига киритилган.

«Половчанка» нави (V. lutescens). Краснодар қишлоқ хўжалик илмий текшириш институтида яратилган. Кузги. Ўртапишар, бўйи 105-110 см, қилтиқсиз. Дон таркибига кўра қимматбаҳо буғдойлар гуруҳига киради. Дони қизил, 1000 дон вазни 38,0-43,0 г. Яхши туплайди. Ётиб қолишга чидамли. Занг касалликларига, қорақуя, септариоз, уншудринг ва бошоқ фузариозига ўта чидамли. Кимёвий ишлов бериш талаб қилмайди. Ҳарактерли хусусиятларидан бири илдиз тизими кучли ривожланиши ҳисобига шўрланган майдонларга экилганда ҳам яхши натижа беради. Ўтмишдош экинларни танламайди. Сувга ва маъданли ўғитларга талабчан. Экиш меъёри ҳар гектар майдонга 4,5-5,5 млн унувчан уруғ. Экиш муддати 1 октябрдан 30 октябргача. Бу муддат энг мақбул ҳисобланади. Ўртача ҳосилдорлиги гектаридан 75-80 центнер.

1999 йилдан Республиканинг суғориладиган ерларда кузги муддатларда экиш учун Давлат реестрига киритилган.

«Дельта» нави (V. Lutescens). Краснодар қишлоқ хўжалик илмий текшириш институтида яратилган. Кузги. Ўртапишар, бўйи 100 см. Бошоғи ўртача 9-10 см, қилтиқсиз, донининг таркибига кўра қимматбаҳо буғдойлар гуруҳига киради. Дони қизил, 1000 дон вазни 36,6-39,0 г. Ётиб қолишга чидамли. Занг касалликларига, қоракуя, септариоз, ун шудринг ва бошоқ фузариозига ўта чидамли. Кимёвий ишлов бериш талаб этилмайди. Сув ва маъданли ўғитларга талабчан. Экиш меъёри октябр ойида гектарига 4,5-5 млн, ноябр ойида 6 млн унувчан уруғ. Навнинг яровизация даври 25-30 кун бўлганлиги учун 15-20 ноябргача экиш мумкин. Ўртача ҳосилдорлик гектаридан 70-80 центнер.

2002 йилдан Республиканинг суғориладиган ерларда кузги муддатларда экиш учун Давлат реестрига киритилган.

«Крошка» (Lutescens). Краснодар қишлоқ хўжалик илмий текшириш институтида яратилган. Кузги юмшоқ буғдой. Ўртапишар, бўйи 85-90 см, қилтиқсиз. Донининг таркибига кўра қимматбаҳо буғдойлар гуруҳига киради. Дони қизил, 1000 дон донининг вазни 38,3-47,5 г. Ётиб қолишга чидамли. Барча касалликларга дала шароитида ўртача чидамли. Совуққа чидамлилиги юқори. Экиш меъёри 4-5 млн унувчан уруғ/га. Экиш муддати 1 октябрдан 25 октябргача. Кеч муддатларда экиш тавсия этилмайди. Сув ва маъданли ўғитларга ўта талабчан. Андижон вилояти хўжаликларида ўртача гектаридан 70-74 центнердан ҳосил олинди.

2000 йилдан Республиканинг суғориладиган ерларда кузги муддатларда экиш учун Давлат реестрига киритилган.

«Уманка» (V. lutescens). Краснодар қишлоқ хўжалик илмий текшириш институтида яратилган. Кузги юмшоқ буғдой. Ўртапишар, бўйи 110-115 см. Бошоғининг узунлиги 9-10 см, қилтиқсиз. Донининг таркибига кўра кучли буғдойлар гуруҳига киради. Шу сабабли ун ва нон сифати аъло даражада. Дони қизил, 1000 дон вазни 37,0-42,0 г. Пояси бақувват бўлганлиги учун ётиб қолишга чидамли. Занг касалликларига чидамлилиги юқори, қоракуя,

септориоз, уншудринг ва бошоқ фузариозига чидамли. Кимёвий ишлов бериш талаб этилмайди. Сув ва минерал ўғитларга талабчан. Экиш меъёри 5,5-6 млн унувчан уруғ/га. Экиш муддатлари 1 октябрдан 30 октябргача. Ўртача ҳосилдорлик гектаридан 75-80 центнер.

2000 йилдан Республиканинг суғориладиган ерларда экиш учун Давлат реестрига киритилган.

3. Суғориладиган ерларда кузги буғдойни етиштириш технологияси

Алмашлаб экишдаги ўрни. Кузги буғдой ўтмишдошларга талабчан. Далани бегона ўтлардан тозалаш экиш олдида нам тўплайдган суғоришларни ўз вақтида ўтказиш, ўғит солиш, тупроқни экишга тайёрлаш ҳамда кузги буғдойни оптимал муддатларда экиш учун ўтмишдош экин ҳосили эртароқ йиғиштириб олинади.

Суғориладиган ерлардаги алмашлаб экиш кузги буғдойни уч йиллик бедага, ғўзадан, дон ва силосга экилган маккажўхоридан, дуккакли дон, картошка, сабзавот, полиз экинларидан кейин жойлаштириш яхши натижа берди.

Кузги буғдой суғориладиган ерларда экиладиган ғўза, маккажўхори, сабзавот, полиз, картошка, ем-хашак экинлари, илдиз мевалар, дуккакли дон экинлари учун яхши ўтмишдош ҳисобланади.

Ўғитлаш. Кузги буғдой тупроқ унумдорлигига ва ўғитлашга жуда талабчан. У 1 ц дон ва шунга мувофиқ сомон ҳосил қилиш учун 3,7 кг азот, 1,3 кг фосфор ва 2,3 кг калий ўзлаштиради, ўғитлаш ҳамма типдаги тупроқларда кузги буғдой ҳосилини оширади.

Кузги буғдой 60 ц/га дон ҳосили шакллантириганда озиқа моддаларига талаби ўртача 200-220 кг азот, 60-80 кг фосфор, 130-140 кг калийни ташкил қилади. Аммо у нам билан таъминланганликка, навга, минерал озиқланиш даражасига боғлиқ.

Суғориладиган ерларда маъданли ўғитларни ерни ҳайдаш олдидан, экиш билан ва кузги буғдойнинг ўсув даврида бериш яхши натижани беради.

Кузги буғдой суғориладаган ерларда ўстирилганда маъданли ўғитларга, айниқса азотли ўғитларга жуда талабчан, ўсимлик найчалаш ва бошоқлаш фазаларида азотни энг кўп ўзлаштиради. Бу даврда азотли озиқланиш меъёрида бўлганда, бошоқ яхши ривожланади, ундаги бошоқчалар ҳамда дон сони ошади.

Суғориладиган ерларда кузги буғдойни ўстиришда ўтмишдошлар кўпроқ агрокимёвий картограмма, нав хусусиятлари ҳисобга олиниб, йиллик ўғитлар миқдори белгиланади. Қашқадарёнинг типик бўз тупроқларида минерал ўғитларнинг йиллик меъёри – азот – 150, фосфор – 90, калий – 60 кг/га, Ўзбекистоннинг жануби-ғарбий қисмидаги янги суғориладиган тупроқларда азот 180-200, фосфор 90-120, калий 60-100 кг/га, Зарафшон водийсидаги ўтлоқ ва бўз тупроқларда азот – 180, фосфор – 90, калий – 60 кг/га тавсия этилган.

Асосий ўғитлаш. Кузги буғдойни етиштиришда, асосий ўғитлашда минерал, органик ўғитлар – гўнг, компост кенг қўлланилади, уларни солиш меъёрлари тупроқ шароити, навларга боғлиқ ҳолда турлича бўлади. Асосий ўғитлаш экишгача ўтказилади. Чириган ёки ярим чириган гўнг ерни ҳайдаш олдидан 20-40 т/га солинади. Гектарига 20 тонна чириган гўнг солинганда кўшимча 10-15 ц дон ҳосили олинади. Гўнг етарли бўлса гектарига 60 т солиш ҳам яхши натижа беради. Гўнг солинганда кейин дарҳол ҳайдалиб бороналанади. Гўнг солингандан кейин ер ҳайдаб ташланмаса, гўнг таркибидаги азотнинг 30 % и, бир-икки сутка давомида йўқолади.

Фосфорли ўғитларни ҳам асосий ўғитлашда бериш ҳосилдорликни ва дон сифатини оширади. Кузги буғдойга асосий ўғит сифатида гектарига 30-60 кг фосфорли ўғит солиш (фон азот 100, калий 60) типик бўз тупроқларда 7-7,3 ц кўшимча ҳосил беради.

Асосий ўғит сифатида фосфорли, калийли ўғитларни кўшиб ерни ҳайдаш олдидан солиш яхши натижаларни беради. Ўсимликнинг ўсиши ва ривожланиши кучаяди, қишга чидамлилиги ортади.

Органик, фосфорли, калийли ўғитлар ерни ҳайдаш олдидан берилганда энг юқори натижалар олинади.

Минерал ўғитларнинг йиллик меъёри қуйидагича тақсимланади: фосфорли ўғитлар 80 %, калийли ўғитларнинг ҳаммаси ерни ҳайдаш олдидан солинади, экиш олдидан култивация билан 25-30 % азотли, экиш билан қаторларга 20 % фосфорли ўғитлар берилади. Азотли ўғитларнинг 70-75 % и эрта баҳорда икки марта озиклантиришлар сифатида берилади. Йиллик азотли ўғит меъёрининг 20 % ини баҳорда бериладиган озиклантиришлар ҳисобидан олиб бошоқлаш фазасида озиклантириш дон ва сомон сифатини яхшилайти, ўсимликнинг қўнғир занг касаллигига чидамлилигини оширади.

Қаторларни ўғитлаш. Кузги буғдой ўстиришда экиш билан қаторларга гранулаланган суперфосфат гектарига 50-70 кг, ёки 30-40 кг аммофос солиш катта аҳамиятга эга. Жуда кўплаб ўтказилган тажрибаларда гранулаланган суперфосфат суғорилмайдиган ерларда гектарига 50 кг солинганда 2,7-3,4 ц кўшимча дон ҳосили олинган. Экишда аммофосни гектарига 30 кг солиш ҳосилдорликни 5,2 ц/га га оширган.

Озиклантириш. Суғориладиган ерларда туманлаштирилган интенсив кузги буғдой навлари маъданли ўғитларга жуда талабчан. Кузги буғдой ўсиш даврида озика моддаларини бир текис ўзлаштирмаслигидан келиб чиқиб, ўсимликларни ўсиш даврида тинимсиз етарли миқдорда озика элементлари билан таъминлаш мақсадида маъданли ўғитлар айниқса, азотли ўғитлар озиклантириш сифатида бир неча марта солинади.

Азотли ўғитларни ўсимликнинг ўсиш даврида бир неча марта бўлиб солиш, улар самарадорлигини оширади. Бир неча миқдорларга бўлиб солинган азотли ўғитлар ўсимликнинг яхши қишларини таъминлайди, ётиб қолишига чидамлиликини, ҳосилдорликни ва дон сифатини оширади.

Ишлаб чиқариш шароитида, кузги буғдойни баҳорда озиклантиришда катта майдонларда, энг қулай муддатларда ўғитларни бир текис тақсимлаб бериш имкони ҳамма вақт ҳам бўлмайди. Шунинг учун хўжаликлар кузги ғалла экинларини озиклантиришда тупроққа ўғитни кўмишга мослаштирган

махсус СЗ -3,6 ва СЗП-3,6 сеялкалардан фойдаланилмоқда. Бунда ўғитлар катор ораларига 4-6 см чуқурликда солинади.

Тупроқни ишлаш. Суғориладиган ерларда, кузги буғдой экиладиган майдонларда тупроқни ишлаш тизими минтақаларнинг тупроқ–иқлим шароити, ўтмишдошлар, даланинг бегона ўтлар билан ифлосланганлиги, тупроқнинг сув-физик, кимёвий хоссалари унинг маданийлашганлик даражаси, ҳайдалма қатлами тузилиши ва бошқа омиллар ҳисобга олиниб, ишлаб чиқилади.

Ерни ҳайдаш чуқурлиги тупроқ қатламининг қалинлиги, зичлиги, алмашлаб экиш далалари ҳамда уларнинг ўт босганлигига қараб табақалаштирилади. Ҳайдов қатламини чуқурлантириш, сув захирасини, аэрацияни, нитратлар ва эрийдиган фосфатлар миқдорини ошириб, ўсимлик юқори ҳосил шакллантириши учун қулай шароит яратади.

Ўзбекистоннинг суғориладиган ерларида кузги буғдой экиладиган далалар 25-27 см чуқурликда ҳайдалади. Аммо кам унум, кум ва шағал қатлами мавжуд ерларда ер шундай чуқурликда ҳайдалиши керакки, бундан кум билан шағал ер бетига ағдарилиб чиқмайдиган бўлсин. Янги ўзлаштирилган ерларда дастлабки икки йилда ҳайдаш чуқурлиги 20-22 см дан ошмаслиги керак. Кейинги йилларда ҳайдов чуқурлиги 2-3 см дан оширилиб борилади.

Кузги буғдойдан юқори ҳосил олишнинг муҳим шартларидан бири, ўтмишдош экинларни юқори агротехника шароитида ўстириш ва ҳосилни ўз вақтида йиғиштириб олишдир. Ҳосилни йиғиштириш билан ерни ҳайдаш ўртасидаги давр узок бўлмаслиги керак. Бу давр чўзилса тупроқ кучли қуриши мумкин. Шунинг учун ҳосил йиғиштирилиши билан ер дарҳол ҳайдалиши керак. Бунда ер ҳайдаш билан бороналаш ўтказилганда тупроқда намлик яхши сақланади, кесак ҳосил бўлмайди.

Ер ҳайдалганда тупроқда етарли нам бўлганда плугдан кейин агрегатга борона ва молани кўшиш, тупроқни бир текис майда, донадор ҳолга келтиради, юмшоқ каватли тупроқ ҳосил қилади. Аммо тупроқнинг бороналаниб, молалангандан кейинги ҳолати, кўпинча экишни ўтказиш учун

талабга жавоб бермайди. Бундай ҳолдаги тупроқларда кесак кўп бўлади, говаклиги катта бўлади, намлик тез йўқолади. Шунинг учун ер ҳайдалгандан кейин култиватор ёки чизел борона ва мола билан бир-икки ишланади, натижада кесаклар майдаланиб, тупроқ зичлашиб, текисланади ва экишга тайёр бўлади.

Суғориш режими. Кўп йиллик тажрибалар ва амалиёт Ўзбекистон шароитида юқори ҳосил олишда асосий белгилловчи омил сув эканлигини кўрсатади. Кузги буғдой сувни вегетация даврида бир текис сарфлайди. Ўсимлик куз даврида ўртача 850-900 м³/га, қиш даврида 1162-1230 м³/га, баҳор-ёз даврида 3834-3799 м³/га сув сарфлайди (Н.Халилов, 2005).

Ўсимликлар ўсув даврида сув сарфи суғориш режимига, экиш муддатларига, ўғитлар меъёрига ва бошқа омилларга боғлиқ ҳолда ўзгаради.

Ўзбекистонга кузги буғдой уруғларини оптимал муддатларда экиб, қисқа вақт давомида бир текис қийғос ундириб олиш ва доимий совуқлар тушгунча ўсимликнинг тупланиб, чиниқиш фазасини тўла ўтишини таъминлаш юқори ҳосил етиштиришда асосий вазифалардан биридир.

Экишдан олдин гектарига 1200-1500 м³ меъёрида ўтказилган нам тўплайдиган суғоришлар юқори ҳосил шаклланишини таъминлайди.

Самарқанд вилоятида ўтказилган тажрибаларда нам тўплайдиган суғоришлар гектарига 1200 м³ меъёрида ўтказилганда Интенсивная навидан 66,3 ц/га ва улар ўтказилмаганда 46,8 ц/га ҳосил олиниб, қўшимча ҳосил 18,5 ц/га бўлган. Бунда нам тўплайдиган суғоришлар ўтказилган ва ўтказилмаган майдонлар ҳам баҳорда уч марта гектарига 750 м³ меъёрида суғорилган.

Нам тўплайдиган суғоришлар экишдан бир неча ҳафта олдин бошланади ва у тугатилгандан кейин ерни ҳайдаш ва экишни ўз вақтида ўтказиш учун етарли давр қолиши керак.

Экишдан олдин ўтказиладиган суғориш меъёрларини белгилашда ўсимликнинг куз даврида нам билан яхши таъминланиши зарурлиги ҳисобга олинади.

Кўплаб ўтказилган тажрибаларда, тупроқ бир метргача намланганда ҳосилдорлик тупроқ бир ярим ва икки метр чуқурликда намлангандаги билан бир хил бўлган. Сизот сувлар юза жойлашган ерларда нам тўплайдиган суғоришлар самарадорлиги камаяди. Бундай ҳолларда экишдан олдин ўтказиладиган суғориш, уруғларни ўз вақтида ва қийғос ундириб олиш учун етарли миқдорда, меъёри камайтирилиб ўтказилади. Ўтмишдош экинлар ҳосили кеч йиғиштирилиши ва бошқа сабабларга кўра нам тўплайдиган суғоришлар ўз вақтида ўтказилмаса ҳамда кузги буғдойни оптимал экиш муддатига оз вақт қолса, экиш олдидан ўтказиладиган суғоришлар меъёри камайтиради. Бундай ҳолларда, кузда ўсимликларнинг тупланиш фазасида гектари 300-400 м³ меъёрида суғориш ўтказилади.

Суғориш усуллари. Кузги буғдойни ёмғирлатиб ва ер устидан суғориш кенг тарқалган. Кейингиси тупроқ устидан эгатлатиб ва далани тахталаб суғоришга бўлинади. Эгатлар бўйлаб суғорилганда тупроқ жўяк тагидан ва деворларидан бир текис намланади. Бу усулда сув тежаб сарфланади, ўсимлик атрофида қатқалоқ ҳосил бўлмайди ва сув тупроқдан кам буғланади.

Буғдойни экишда эгатлар бир йўла олинади. Бунинг учун сеялкага эгатлар оладиган мосламалар ўрнатилади. Эгатлар оралиғи тупроқнинг сув ўтказиш хусусиятига қараб белгиланади. Механик таркиби енгил тупроқларда эгатлар ораси 50-60, ўртача бўлганда 60-80, оғир тупроқлардан 70-90 см қилиб олинади. Эгатлар йўналиши даланинг нишаблиги ва буғдой ўстиришдаги механизация ишларини ўтказишни ҳисобга олган ҳолда белгиланади. Олдин уруғлар экилиб кейин эгатлар олинса эгат ичида майсалар жуда кам ҳосил бўлиб ҳамма ўсимликлар бир хил озикланиш майдонига эга бўлмайди.

Суғориш муддатлари ва меъёрлари. Кузги буғдойлардан юқори ҳосил олишда ўсимликнинг ўсиши, ривожланиши давомида уни оптимал миқдорда сув билан таъминлаш зарур. Бунинг учун нам тўплайдиган суғоришлар ва ўсув давридаги суғоришлар билан тупроқдаги намлик чекланган дала нам сиғимининг 60 % енгил, 70 % ўртача ва 80 % оғир тупроқларда кам бўлмаган ҳолда ушлаш керак. Тупроқ намлиги кўрсатилган миқдордан камайса ўсимликни сув билан таъминлаш ёмонлашади. Тўқималарда сувнинг

камайиши, физиологик жараёнлар ўтишининг бузилиши оқибатида маҳсулдорлик кескин камаяди. Механик таркиби ўртача тупроқларда тупроқдаги намлик чекланган дала нам сиғимининг (ЧДНС) 60 % камайса, ўсимликни фақат ҳаёти таъминланади, аммо юқори маҳсулдорлик шаклланиши учун қулай шарт-шароит яратилмайди. С.М.Альпатовнинг кўрсатишича кузги буғдойнинг ўсиши давомида 3-4 кун нам билан етарли таъминланмаса ҳосил 19 %, 8-9 кунда 28 % камаяди. Шунинг учун буғдой ўстиришда тупроқ дала чекланган нам сиғими (ЧДНС) ўсимлик ўсишининг айрим даврларида ҳам 60 % камайишига йўл қўймаслик керак. Нам танқислиги айниқса найчалаш, бошоқлаш, доннинг тўлиши фазаларида ҳосилдорликка кучли салбий таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон шароитида кузги буғдойнинг ўсиш давридаги суғоришлар меъёри эгатлаб ўртача 650-750 м³/га, тахталаб 800-900 м³/га, ёмғирлатиб суғорилганда 450-500 м³/га бўлади.

Уруғни экишга тайёрлаш. Йирик, оғир, бир хил, қобиғи, муртаги шикастланмаган уруғлар экилганда, майда уруғларга нисбатан 3-4 ц/га қўшимча ҳосил олинади. Уруғларни тозалаш линияларида улар жароҳатланган бўлса, унувчанлиги ва ўсиш энергияси пасаяди, кўпинча фузариоз билан касалланади. Экиладиган уруғлар таркибидаги оқсил ҳам ҳосилдорликка таъсир кўрсатади. Уруғ таркибида оқсил миқдори кўп бўлса униб чиқиши ва ўсимлик ўсув органларининг, генератив органларининг ривожланиши тезлашади, ҳосилдорлик ошади.

Уруғларни заҳарли кимёвий моддалар билан микроэлементларни қўшиб ишлаш яхши натижа беради. Уруғларни ярим курук усулда дорилашда сув ўрнига рух сульфат эритмаси 110 г 1 гектарга экиладиган уруққа аралаштирилади ёки рух сульфат билан калий перманганат шу дозада қўлланилади. Бундай микроэлементлар ва заҳарли перепаратлар 10 л сувда эритилиб 1 тонна уруққа ишлатилади. Уруғлар экиш олдидан шундай усулда ишланганда 3- 3,6 ц/га қўшимча ҳосил олинган.

Уруғлар I, II-синф талабларига жавоб бериши лозим (4-жадвал). Экишдан камида 24 кун олдин 1 т уруғ 2 кг паноктин ёки 1,5 кг 2 % раксил ёки 2-3 кг витовакс-200 билан ишланиши яхши натижа беради.

4-жадвал

Буғдой уруғининг сифат кўрсаткичлари

Синф-лар	Уруғ тозалиги, %		Бошқа ўсимликлар уруғи аралашмаси			
			1 кг уруғликда, дон		унувчанлиги, %	
	юмшоқ буғдой	қаттиқ буғдой	хаммаси	бегона ўт уруғлари	юмшоқ буғдой	қаттиқ буғдой
I	99	99	10	5	95	90
II	98	98	40	20	92	87
III	97	97	200	70	90	85

Экиш муддатлари. Кузги буғдойнинг ўсиши, ривожланиши қишга чидамлилиги ва ҳосилига таъсир қилувчи омиллар орасида экиш муддатлари муҳим аҳамиятга эга. Оптимал муддатларда экилган ўсимликлар қишгача яхши туплайди ва 4-5 поялар ҳосил қилади, етарли миқдорда қандлар ҳамда бошқа ҳимояловчи моддалар тўплаб яхши қишлайди. Баҳорги-ёзги даврда кам сийраклашади, яхши ривожланган йирик донлар сони кўп бошоқлар ҳосил қилади ва энг юқори ҳосилни таъминлайди.

Кузги буғдой кеч экилганда қишга кучсизланиб киради. Улар қиш тушгунча тупланиб улгура олмайди, қишлашда кучли сийраклашди, баҳордаги ўсиши ва ривожланиши кечикади, ҳосилдорлиги камаяди.

Ўзбекистоннинг суғориладиган ерларида ҳар бир минтақада, туманда, хўжаликда навга, тупроққа, унинг намлиги ва унумдорлигига, об-ҳаво шароитига қараб оптимал экиш муддатлари аниқланади.

Экиш усуллари. Кузги буғдой қаторлаб (қатор оралари 15 см), тор қаторлаб (қатор оралари 7,5 см), икки томонлама қаторлар кесиштирилган усулларда экилади. Тор қаторлаб экиш илғор усул ҳисобланади. Бунда ўсимликлар майдонда бир текис тақсимланади. Тупроқда етарли намлик ва озика моддалар бўлганда улар яхши ўсади, ривожланади, ёруғликдан, намликдан, озика моддалардан яхши фойдаланади, бир-бирини қисиб кўймайди, тупланиши ва маҳсулдорлиги юқори бўлади. Бунда ўсимликлар бегона ўтлар томонидан кам қисилади, тупроқдан намлик кам буғланади.

Кейинги йиллардаги тажрибалар кузги буғдойни анғизга экадиган сеялкалар билан экиш яхши натижалар беришини кўрсатди. Анғизга экадиган СЗС-9 сеялкасида экиш, дискали сошникка эга СУК-24 экишга нисбатан 2-6 ц/га кўшимча ҳосил олишга имкон берган.

Экиш меъёрлари. Экиш муддатлари ҳам экиш меъёрларига таъсир кўрсатади. Экиш оптимал муддатлардан кечикканда экиш меъёри оширилади. Кеч экилган ўсимликларда тупланиш коэффициенти уруғларнинг униб чиқиши кам, кузги-қишки ноқулай шароитларга чидамлилиги эса паст бўлади.

Самарқанд қишлоқ хўжалик институтида ўтказилган тажрибаларда унумли буғдой нави 20.09; 10.10; 1.11 муддатларда экиш меъёри 3,0 млн/га бўлганда 66,2; 70,6; 63,6 ц/га, 4,5 млн/га экилганда 63,6; 77,6; 67,5 ц/га ҳосил олинган.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистоннинг суғориладиган ерларида экиш меъёрлари гектарига 3,0-4,5; 6,0 млн/га уруғ ҳисобида тавсия қилинмоқда.

Уруғларни экиш чуқурлиги.

Кузги буғдой нисбатан уруғларни чуқурроқ экишни талаб этади. Уруғлар чуқур кўмилганда тупланиш тугуни ҳам чуқур жойлашади ва ўсимликнинг қишга чидамлилиги ортади.

Униб чиқаётган майсага тупроқнинг қаршилиги унинг механик таркибига боғлиқ бўлади. Майсаларнинг униб чиқишга айниқса оғир лой тупроқлар кўп қаршилик қилади. Шунинг учун оғир лой тупроқларда уруғлар 4-

5 см чуқурликда экилади, ўртача қумоқ тупроқларда уруғлар 5-6 см, енгил тупроқларда 7-8 см чуқурликда экилади. Тупроқнинг юза қатлами жуда қуриб кетганда уруғлар енгил тупроқларда 8-10 см чуқурликда экилиши мумкин.

Экинзор парвариши. Уруғларни қисқа вақт давомида қийғос ундириб олиш учун, экишдан олдин дала молаланади. Бу уруғларни тупроқ заррачалари билан жипслашиши ҳамда тупроқнинг пастки қатламларидан намликни капиллярлар орқали уруғ жойлашган қисмига кўтарилишига ёрдамлашади. Ғалтаклаш тупроқ ғоваклигини камайтириб, намнинг йўқолишини камайтиради. Аммо тупроқда намлик етарли бўлиб, унинг зичлиги оптимал ($1,1-1,2 \text{ г/см}^3$) бўлса ғалтаклаш зарурияти йўқ. Ўзбекистонда ғалтаклаш ўрнига экиш олдидан молалаш ўтказилади.

Кузги буғдойни бороналаш баҳорда ер етилиши билан ўтказилади. Унинг асосий вазифаси – экиш давомида зичлашиб қолган тупроқ юзасини юмшатиш, ўсимликнинг нобуд бўлган қисмларини чиқариб ташлаш, бегона ўтларни йўқ қилишдир. Суғориладиган майдонларда баҳорда туп қалинлиги етарли бўлиб, ўсимлик яхши ривожланган экинзор, бегона ўтлардан тоза, қатқалоқ бўлмаса бороналашни ўтказмаса ҳам бўлади.

Кузги буғдой эрта баҳорда, тупланиш фазасида, найчаланишнинг бошланишида азотли ўғитлар билан озиклантирилади.

Шўра, ёввойи гултожихўроз, шамак ва бошқа бегона ўтларнинг 1 м^2 қалинлиги 50 ўсимликдан ошса, 1 гектаридан ўртача 30-70 кг азот, 10-15 кг фосфор, 50-70 кг калий ўзлаштиради. Бу миқдордаги озика элементлари 15-17 ц/га дон шакллантириш учун етарлидир. Бегона ўтлар суғорилганда ерларда маъданли ўғитларнинг самарадорлигини, фойдаланиш коэффициентини 30-40% камайтиради.

Бегона ўтларга қарши курашда гранстар 15-20 г/га, парднер 1,5 кг/га, базагран 48% 2-4кг/га, бенвел 24% 0,7-1,0 кг/га, дерби175SC 50-60 мл/га, пума супер 0,6-0,8 кг/га, серто плюс+ПАВ (адьювант «ДАШ») 200 мл/га, старане 200, 20%, 0,75-1,0 кг/га, хуссар 0,05-0,1 кг/га, меъёрда кузги буғдойни тупланиш фазасида 250-300 л/га сувга аралаштирилиб пуркалади.

Бегона ўтларнинг тури, ривожланиш ҳолати, буғдойнинг ривожланиш фазаси ҳисобга олиниб, гербицидлар навбатлаштирилиб ёки аралаштирилиб қўлланилса самарадорлиги юқори бўлади.

Чанг, қаттиқ қоракуяга қарши кураш тадбирлари уруғларни экишга тайёрлашда қўлланилади. Занг, ун шудринг ва бошқа замбруғ касалликларига қарши ўсув даврида 25%, байлетон гектарига 0,5-1 кг, тилт – 0,5 кг, фолликюр – 0,3-0,5 кг, альто супер – 0,5 кг, импакт 0,25-0,5 кг/га миқдорда 250-300 л сувга аралаштириб пуркалади.

Экинзорларда зараркунандаларга қарши кураш олиб боришда, улар келтирадиган зарарнинг бошланишини аниқлаш муҳим. Уларнинг 1м² сонига қараб заҳарли препаратлар қўлланиши бошланади. Масалан, ғалла зулуги 1м² 15-20 дона қўнғиз ёки 100 пояда 50 личинкада 5 донани, зарарли хасва ва хумкалла 2 донани, ширалар, трипслар 50 донани ташкил этса заҳарли препаратлар билан ишлаш тавсия этилади. Буларга қарши 5 % карате гектарига 0,15-0,25 ёки 5 % сумми альфа, 0,2-0,25 ёки 2,5% децис 0,35 кг миқдорда ўсув даврида қўлланиши мумкин. Кўрсатилган препаратлар 200-400 л сувга аралаштириб 1 гектарга пуркалади.

Ҳосилни йиғиштириш. Ҳосилни қисқа 9-12 кундан кўп бўлмаган даврда йиғиштириб олиш афзаллиги биологик асосланган.

Кузги буғдой ҳосили бир фазали (бевосита комбайнлар билан) ва икки фазали (олдин ўриб кейин йиғиб янчиб олиш) усулларда йиғиштирилади.

Ҳосилни бир фазали усулда ўриб йиғиб олишда, дон тўла пишганда «Сибиряк», СК-5 «Нива», СК-6 «Колос», Дон 1500, Енисей-1700, Джон –Дир, «Кейс» комбайнлари билан тўғридан тўғри ўриб янчиб олинади. Бу усулда паст бўйли ётиб, қолишга чидамли тўла пишиб етилган буғдойзорлар ҳосили йиғиштирилади. Ўрим ётиб қолган экинзорда 10 см дан ортиқ бўлмаган, узун бўйли ётиб қолган экинзорда 15-20 см баландликда ўтказилади. Ўсимликлар зич, ҳосилдорлик юқори майдонларда ўриш баландлиги 25 см ва ундан ортиқ бўлиши мумкин.

Ѓўза қатор ораларига бугдой етиштириш технологик харитаси

№	Ишнинг номи	Сифат кўрсат кич лари	Агрегат таркиби		Хизматчи одамлар сони	Ўлчов бирлиги	Иш бошланиши нинг тахминий календар муддати
			Трактор автомобил русуми	К/Х машиналари			
1.	Майдон четларни текислаш	кўлда	МТЗ-80	ГН-28	1	га	1.X
2.	Ѓўза қатор ораларини культивация килиш	14-16 см	МТЗ-80	КХУ-4	1	га	5.X
3.	Экиш	60 кг-га N 4-5 см 30-40 кг/га P 3-4,5 млн/га	МТЗ-80	СПЧ-4-4,5	1	га	10.X
4.	Ѓўзани ўриш	кўлда	МТЗ-80	КВ-3,6	2	га	15. XI
5.	Ѓўзапояни трактор тележкасига босиш		кўлда		4	т	15. XI
6.	Ѓўзапояни тележкага босиш		кўлда		2	га	15. XI
7.	Ѓўзапояни ташиш		T-28x4	2 ПТС-10А	1	га	15. XI.
8.	Суғориш	600-800 м ³	Кўлда		1	га	15. XI.
9	Озиклантириш	N-60 кг/га P-50-60 кг/га	T-28x4	РУМ-8	1	га	10. XI
10	Суғориш	600-800 м ³	кўлда		1	га	5. XI
11	Озиклантириш	N-60 кг/га	T-28x4	РУМ-8	1	га	20. II
12	Бегона ўтларга қарши курашиш	Гранстор 200 гр/га	T-28x4	ОВХ-28	1	га	10. IV
13	Касаллик ва зараркунандала рга қарши курашиш	Байтелон 0,5 - 1 кг/га Тилт 05 кг/га, Фоликюр 0,5 кг/га	T-28x4	ОВХ-28	1	га	20.IV
14	Суғориш	600-800 м ³ /га	Кўлда		1	га	1. V
15	Суғориш	600-800 м ³ /га	Кўлда			га	20. V
16	Ҳосилни йиғиш	3-3,5 т/га	Нива Ск-6 Кейс комбайнларида		1	га	20. VI
17	Ҳосилни ташиш		ГАЗ-53 МТЗ-80		1	га	20. VI

6. МАМЛАКАТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШ, КУЧЛИ ФУҚОРАЛИК ЖАМИЯТНИ БАРПО ЭТИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА УСТИВОР ВАЗИФАЛАРИ

Президентимиз Ислом Каримов парламент кўшма мажлисини маърузасида парламент томонидан амалга оширилган, эришилган ютуқларни қайд этиш билан бирга икки палатали парламент фаолиятидаги айрим камчиликлар ва нуқсонлар фойдаланилмай қолган имкониятлар ҳақида ҳам ўз фикр-мулоҳазаларини баён этди. Албатта бу олий мажлиснинг келгуси 5 йиллик фаолиятининг асосий вазифалари ва устивор йўналишлари белгилаб олинаётган бир шароитда муҳим аҳамиятга эга. Камчилик ва нуқсонлар фойдаланилмай қолган имкониятлар ҳамда вазифа ва устивор йўналишлар куйдагилардан иборат қилиб кўрсатилди:

Биринчидан, қонунчилик палатиси фаолиятидаги энг катта камчиликлардан бири унинг қонун ижодкорлиги ишлари бўйича чуқур ва ҳар томонлама пухта ишлаб чиқилган мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий , ижтимоий-сиёсий ислоҳатларни ўз ичига олган, узоқ истиқболга мўлжалланган ўз дастурларига эга эмасдигида кўринади. Бу кўпинча қонунларнинг аниқ бир тизимга ривоя қиладиган ҳолда уларнинг қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлган субъектлар томонидан киритилишга қараб қабул қилишишига олиб келаётган сабаблардан биридир.

Иккинчидан, депутатлар қорнусинини сусткашлиги туфайли иқтисодий, сиёсий гуманитар соҳаларда жадал ривожланаётган ислоҳатларни амалга ошириш учун ҳаётий зарур бўлган қонунлар киритилмаган, ташаббус билан чиқмаганлиги. Кейинги 5 йил ичида Қонунчилик палатасига тақдим этилган 297 та қонун лойиҳасидан 44 таси депутатлар ташаббуси билан киритилган холос.

Айни пайтда 42 та қонун лойиҳаси бевосита Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тақдим этилган. 160 дан зиёд лойиҳаси эса мамлакат ҳуқумати (Вазирлар Маҳкамаси) томонидан киритилган бўлиб, уларнинг

аксарияти Ўзбекистон Республикаси Призеденти Фармонлари ва қарорларининг ижросини мауносабати билан тақдим этилган.

Учинчидан, қабул қилинаётган қонунларнинг сифатини яхшилаш талаб этилади. Уларнинг кўпчилик амалдаги қонун ҳужжатларига қушимчалар киритишига қаратилган бўлиб, кодификациялаш тавсифлари даражада тизимлашув мазмунига эга эмас. Қабул қилинадиган қонун амалдаги қонун ҳужжатларидан фарқ қиладиган тафовутларга йўл қуйилган бошқа ҳужжатларга хавола қилиш ҳолатлари кўп. Асосий камчиликлар шундаки қабул қилинадиган қонунларда аксарият ўринларда ана шу қонун ҳужжатларидан ҳаётий тдбиқ этилишини таъминлайдиган процессуал механизмларнинг мавжудмаслигида кўзга ташланади. Бу эса ўз-ўзини ушбу ҳужжатларнинг қўлланилиши сезиларли даражада қийинлаштиради. Қонунларнинг ижро этилмаслигига ҳуқуқий ишимиз яъни ҳар қандай ҳуқуқий нормаларини инкор қилишишига ҳуқуқини бўлган амалиётни самарадорлигининг пасайишига олиб келади.

Тўртинчидан, қонунда кўзда тутилган депутатлик назорати ҳуқуқий қўллаш амалиётини такомиллаштиришга таъсир кўрсатиш шаклларида сўст фойдаланилмоқда. Қонунчилик палатаси ўтган давр фаолиятида атиги бир нечта хусусан иновацион технологияларни ишлаб чиқишга жорий этиш, кимё саноати корхоналари қурилишини жадаллаштириш ва янги ткрдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш билан боғлиқ масалалар бўйича парламент сўрови амалга оширган, бу етарли эмас, албатта.

Бешинчидан, парламент депутатларнинг ўз сайлов округидан тизимли фаолиятини сезиларли даражада яхшилаш талаб этилади. Бундай тадбир депутатга сайловчилар ўз фаолиятларида қандай муаммоларга дуч келаётгани уларни ҳал этиш заруратини аниқлаш учун имкон берган бшлар эди. “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатининг сайлов округидаги фаолиятини ташкил этиш тартиби” палата томонидан тўртинчи йилидагина , 2008 йилнинг май ойига келиб ишлаб чиқилган ва қабул қилинган.

Олтинчидан, қуйи ва юқори палаталар амалий фаолиятининг дастлабки даврида ҳар икки томоннинг ўз амбицияларини намоён этиши билан боғлиқ бўлган жиддий муаммолар кузатилди. Бундай зиддиятлар қонунларни қабул қилиш муддати ва сифатига салбий таъсир кўрсатди. Умуман, Президентимиз мамлакатимиздаги олий қонун чиқарувчи орган Олий Мажлис томонидан амалга ошириладиган қонун ижодкорлиги жараённининг мустақил таркибий қисми бўлган ҳар қайси палата фаолияти таъминлаш жараёни қийинчилик билан йўлга қуйилди деб таъкидлайди.

Сенат ва унинг аъзолари қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга эмас. Сенат бу вакиллик органи ва унинг кшхўпчилик қисми халқ депутатлари вилоят. Туман ва шаҳар кенгашларининг депутатлари сифатида мамлакатимиз олий қонун чиқарувчи органида ана маҳалий кенгашларнинг ваколатли вакили ҳисобланади. Шу боисдан ҳам сенаторлар ўз фаолиятида. Қонунларни муҳокама этиш ва қарорлар қабул қилинди. Биринчи навбатда, умумдавлат манфаатларидан келиб чиқиб, бу қонунлар ўзлари вақл бўлган ва минтақалар манфаатлари нуқтаи назаридан кўриб чиқишлари тўлиқ қонуний асосга эга.

Шунинг учун ҳам Сенат томонидан айрим қайтарилган қонун лойиҳалари моҳияти, маъно- мазмуни бўйича қуйи ва юқори палаталар келишув комиссиялари доирасида вужудга келадиган бахс- мунозаралар демократик парламент ишини табиий соғлом шакли сифатида қарамоқ лозим.

Айниқса янгидан сайланган парламент сифат жиҳатдан янгича сиёсий ижтимоий шароитда фаолият юритиш аён бўлади. Бугунги кунда давлат ва жамият қурилиш соҳасида мамлакатимиз олдида улкан вазифалар турибди. Жаҳон молиявий- иқтисодий инқирози давом этаётган оғир бир шароитда иқтисодиётимизнинг янада барқарор ривожланишини таъминлаш уни диверсификация ва модернизация қилиш, ишлаб чиқаришни қайта жихозлаш каби ишларни изчил давом эттириш зарур.

Минтақамизда ва бутун дунёда юзага келаётган мураккаб геосиёсий шаротда мамлакатимиз хавфсизлиги, барқарорлиги, тинч ва осойишта ҳаётини сақлаш каби вазифаларни бажариш жондан азиз

фарзандларимизнинг бугунги ва эртанги куни ана шу масалаларнинг муваффақиятли ҳал этилишига ҳам боғлиқдир. Қушни Афғонистон 30 йилдан буён давом этаётган қуролли можаранинг хавф-хатари, минтақамиздаги тинчлик ва барқарорликка нисбатан таҳдиди ҳам сақланиб қолмоқда. Шу боисдан Президентимиз Ислон Каримов ўз маърузасида бу ҳолатни, можорани фақат ҳарбий йул билан ечиб бўлмаслиги ҳақидаги фикрни биринчи ўринга қўйди. Можорани сиёсий йул билан ҳал этиш мақсадида “6-2” мулоқат гуруҳини “6-3” гуруҳига айлантириш ҳақидаги таклифи илгари сурилган эди. Мазкур гуруҳга Афғонистонга чегарадошолти мамлакат:

Эрон Ислон Республикаси, Хитой Халқ Республикаси, Покистон Ислон Республикаси, Тожикистон, Туркманистон, Ўзбекистон + АҚШ ва Россия давлатлари кирган эди. (1997-2001 йиллар). “6-2” мулоқат гуруҳини “6-3” мулоқат гуруҳига айлантириши, яъни унга НАТО ваколатхонасининг иштирокини таъминлаш масаласини 2008 йилнинг 3 апрелида Бухарестда НАТО СТАН (Евроатлантика ҳамкорлик кенгаши) 15-16 июнида Екатеринбург шаҳрида ШХТ давлат раҳбарлари кенгашларида бир неча бор. Президентимиз томонидан қўтарилган эди. Лекин аҳвол ижобий томонга ўзгариш ўрнига, аксинча Афғонистонда кескинлик кучайиб бораётганлигини юртбошимиз яна бир бор таъкидлаб ўтди. Дунёдаги кўпгина давлатлар афғон муаммосини фақат ҳарбий йул билан ҳал этиш мумкин эмаслигини ҳар томонлама англаб амалий хулосаларга келмоқда.

Бугунги кунда дунёдаги кўпгина давлатлар томонидан Афғонистонга амалий ёрдам кўрсатилмоқда. Ўзбекистон ҳам ҳозирги вақтда яқин қўшни давлат сифатида Афғонистонга катта ёрдам бермоқда. Жумладан 2010 йилда Ўзбекистон Афғонистонга етказиб бораётган электр энергияси миқдори ўтган йилларга нисбатан олти баробар оширилди. Шу кунларда Ўзбекистоннинг қурувчи ва матахасислари томонидан “Термиз-Хайратон-Мозори Шариф” темир йўлини қуриш ишлари бошланиб, у йил охирига қадар якунига етказилди.

Президентимиз умуман парламентнинг бугунги кунда минтақамизда тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлаш масаласида маъсулиятли катта

эканлигига диққатни қаратди. Президент Ислон Каримов яна бир бор парламентимизда юксак ташаббускорликни қонун ижодкорлиги фаолияти самарадорлигини ошириш, ҳар бир депутат ва сиёсий партиядан эса аввало улар сайлов даврида ўз зиммасига олган мажбуриятларни нухта ва виждонли талаб даражасида адо этилишига асосий эътиборни қаратди. Қонунчилик палатасида ҳам Сенатда ҳам олдимизда турган ишларнинг амалий дастурини тайёрлаш жараёнида ана шу вазифаларнинг барчаси ҳисобга олинишини охиригача нухта ишлаб чиқилишига ишонч билдирди. Шунингдек юртбошимиз ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган қуйидаги масалалар доимий эътиборимиз марказида туришига асосий диққат қаратилди.

Агар биз иқтисодий ва ижтимоий соҳани ислоҳ этиш жараёнларини ижтимоий- сиёсий ва суд-ҳуқуқ тизимини мунтазам янгилаб бориш жараёнлари билан ўзаро аниқ ва чуқур узвий боғлиқ ҳолда амалга оширишни таъминламас эканмиз, мамлакатимизни модернизация қилиш борасида белгилаб олган юксак марраларимизга эриша олмаймиз. Бунда : 1) ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро ва суд ҳокимиятига бўлиниш принципига риоя қилган ҳолда парламент ҳокимиятнинг ролини кўчайтириш керак: 2) кўппартиявийлик тизимини ривожлантириш, сиёсий партиялар фаоллигини кескин ошириш, улар ўртасидаги рақобат асосидаги курашни кучайтириш лозим. Ҳар бир партия парламентда ғоя ва дастурлар бирлашувини йўлга қўйиш даркор. Қонунчилик палатасидаги турли сиёсий фраксиялар ўртасидги рақобат қанчалик кучли бўлса, партиянинг ғоялари дастурий вазифалари ҳаётга муваффақиятли татбиқ этилади. Бу эжараён қабул қилинадиган вонунларнинг сифатини оширади.

Парламентимиз ва маҳаллий вакиллик органлари- Кенгашлар олдида турган иккинчи ғоят муҳим вазифа қабул қилинган қонунларни ижро этувчи ҳокимият, яъни ҳукумат томонидан марказда ҳокимликлар томонидан эса жойларда қандай бажарилаётгани устида қатъий парламент назоратини депутатлик назоратини ўрнатишдан иборат. Бунда 1) Қонунчилик палатаси ва Сенатда қонунлар ижроси давлат дастурлари бажарилиши юзасидан ахборот ва ҳисоботлари камдан-кам муҳокама қилинади: 2) Парламент бундай ҳисоботларни эшитиш яъни танишув хусусиятига эга: 3) кўрилаётган

масала бўйича комиссия позицияси аниқ белгилаб олинмаган, пухта ишлаб чиқилган дастур ва ҳужжатлар қабул қилинмаган: 4) қонун чиқарувчи ҳокимят назорат ваколатларини амалга ошириш қонунда кўзда тутилган ҳуқуқий норма ва механизмлардан марказ ва жойларда кенг фойдаланиш чораларини кўриш керак: 5) давлат раҳбарлари ўзига ишониб топширилган қонун ҳужжатлари ижросини таъмин этишлари даркор: 6) ижро ҳокимияти қонунларнинг қандай бажарилиши бўйича ҳисоботларини тинглаб бориш амалиётини кенгайтириш зарур: 7) парламент назоратини амалга оширишда давлат тузилмаларнинг иқтисодий соҳага асоссиз аралашувини камайтириш керак. Парламент назоратининг парламент сўрови, парламент ҳисоботини эшитиш каби шаклларида кенг фойдаланиш лозим: 8) бу вазифаларнинг бажарилиши бўйича жавобгарлик барча бўғиндаги давлат ҳокимияти идоралари раҳбарлари ва прокуратура зиммасига юклатилиши лозим: 9) парламент назоратини кучайтиришда оммавий ахборот воситалари кенг жамоатчилик иштирокини таъминламоқ зарур.

Парламентнинг мамлакатимизда кучли фуқоралик жамиятини шакллантиришга қаратилган демократик янгиланишлар, либерал ислоҳатлар тарғиботчисига айланишига эришиш энг асосий вазифа бўлмоғи зарур. Бунда: 1) фуқораларнинг мамлакат бошқарувидаги ролини ошириб боришни асосий ўринга қўядиган “Кучли давлатдан кучли фуқоралик жамияти сари” дастурини амалга оширишни фаоллаштириш даркор: 2) фуқоралик жамияти институтларнинг ривожлантиришни талаб этади: 3) сиёсий партияларнинг марказда ва жойларда ижро этувчи ҳокимят идораларини шакллантиришда фаол таъсирини кучайтиришда ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароитлардан тўла фойдаланиш даркор: 4) маҳаллий кенгашлардаги партиялар гуруҳлари фаолиятини ва унинг таъсирини ошириш лозим: 5) қонунчилик фаолиятининг муҳим йўналиши бўлган фуқоралик жамияти институтлари нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятининг меъёрий – ҳуқуқий базасини ривожлантириш керак. Бу институт ва ташкилотлар қарорлар қабул қилиш ўзлари мансуб бўлган ижтимоий қатлам, тузилмалар манфаатини ҳимоя қилиш тизимида муносиб ўринга эга бўлсин.

Бугунги кунда экологик йўналишдаги 100 дан ортиқ нодавлат, нотижорат ташкилотни бирлаштириган Ўзбекистон Экологик ҳаракатидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига сайланган депутатлар олдида катта ва маъсулиятли вазифалар турибди. Бу вазифаларни бажариш қуйидагиларни тақоза этади: 1) атроф – муҳитни муҳофаза қилиш соҳасига оид қонунчиликни янада ривожлантириш; 2) марказ ва жойларда давлат ҳокимияти идоралари шу соҳага оид қабул қилинган ҳужжатларнинг сўзсиз бажарилишини таъминлашда кўмаклашиш; 3) Ўзбекистон Экологик ҳаракати юксак депутатлик манбаридан туриб, атроф- муҳитнинг янада самарилароқ муҳофаза қилиш; 4) аҳолини экологик хавф ҳамда тажавузлардан химоялаш улкан имкониятларни қўлга киритиш.

Фуқоралик жамияти институтлари жумладан фуқораларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг жамият ва давлат қурилиши тизимидаги ҳуқуқ ҳамда ваколатларини кенгайтиришга қаратилган қонунчиликни такомиллаштириш масаласи устивор йўналишга айланиши зарур. Бу устивор йўналишда самарали натижаларга эришиш қуйидаги вазифаларини амалга ошириш лозим: 1) маҳалла тизимининг таъсири ва аҳамиятини янада ошириш; 2) ёшлар маънавий - ахлоқий тарбияси билан боғлиқ масалаларни ечиш, ижтимоий соҳанинг самарали фаолият эритишини таъминлаш жойларда жамоат тартиби ва хавфсизлигини сақлашни кучайтириш; 3) маҳалла фаолиятининг ҳуқуқий базасини такомиллаштириш унинг самарали фаолият юритиш механизми ва ваколатларини кенгайтириш; 4) маҳаллаларда аҳолини ижтимоий-қўллаб қувватлаш, хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнесни ривожлантириш марказига айлантириш йўлида бошлаган ишларимизни изчил давом эттириб янги босқичга кўтариш; 5) бошқарув идоралари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ўрнатишда маҳалла вазифаларини кенгайтириш; 6) давлат ижтимоий дастурларини ҳаётга тадбиқ этишда амалга оширилаётган ишлардан жамоатчиликни кенг хабардор қилиш мақсадида давлат органларининг ўзини-ўзи бошқариш идоралари билан мустаҳкам ҳамкорлигини таъминлаш; 7) оқсоқоллар ва уларнинг маслаҳатчиси этиб муносиб номзодлар сайланишини таъминлайдиган

фуқоралар йиғини раислари (оқсоқоллар) ва уларнинг маслахатчиларини сайлаш тизимини янада такомиллаштириш:

Бугунги ҳаётнинг олдимизга фуқоралик жамияти институтлари тизимида оммавий ахборот воситаларнинг ўрни ва ролини янада мустаҳкамлаш вазифасини қатъий қилиб қўймоқда. Оммавий ахборот воситаларини янада эркинлаштириш нодавлат матбуот нашрлари, радио телевидения фаолиятини жонлантириш уларнинг Интернет глобал тармоғига кириш имкониятларини кенгайтириш олиб борилаётган ислоҳатлар сиёсатини очиқлиги ва ошкоралигини таъминлашга кучли фуқоралик жамиятининг изчил шаклланишига мадад бериши даркор. Бунда 1) миллий матбуотимизнинг сифати.

7. ИСЛОМ КАРИМОВНИНГ «ЖАҲОН МОЛИЯВИЙ-ИҚТИСОДИЙ ИНҚИРОЗИ, ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА УНИ БАРТАРАФ ЭТИШНИНГ ЙЎЛЛАРИ ВА ЧОРАЛАРИ» КИТОБИ ВА УНДАН КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН ВАЗИФАЛАР.

Бугунги куннинг энг долзарб муаммоси – бу 2008 йилда бошланган жаҳон молиявий инқирози, унинг таъсири ва салбий оқибатлари, юзага келаётган вазиятдан чиқиш йўллари излашдан иборат.

Аввало, жаҳон молиявий инқирози ҳақида.

Бу инқироз Америка Қўшма Штатларида ипотекали кредитлаш тизимида рўй берган танглик ҳолатидан бошланди. Сўнгра бу жараённинг миқёси кенгайиб, йирик банклар ва молиявий тузилмаларнинг ликвидлик, яъни тўлов қобилияти заифлашиб, молиявий инқирозга айланиб кетди.

Жаҳон молиявий инқирозининг ҳар бир мамлакатга таъсири, ундан кўриладиган зарарнинг даражаси ва кўлами биринчи навбатда шу давлатнинг молиявий-иқтисодий ва банк тизимларининг нечоғлиқ барқарор ва ишончли эканига, уларнинг ҳимоя механизмлари қанчалик кучли эканига боғлиқлигини исботлашга ҳожат йўқ, деб ўйлайман.

Шу ўринда Ўзбекистонда молиявий-иқтисодий, бюджет, банк-кредит тизими, шунингдек, иқтисодиётнинг реал сектори корхоналари ва тармоқларининг барқарор ҳамда узлуксиз ишлашини таъминлаш учун етарли даражада мустаҳкам захиралар яратилганини ва зарур ресурслар базаси мавжуд эканини таъкидлаш жоиз.

Шу борада 2006 йилда ташкил этилган «Микрокредитбанк» нинг фаолияти хусусида алоҳида тўхталиш жоиз. Мамлакатимиз ҳудудларида 78 та филиали ва 270 дан зиёд минибанки фаолият кўрсатаётган мазкур банк кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик тармоғини кредитлар билан таъминлашга хизмат қилмоқда.

2007–2008 йиллар давомида ўзлаштирилган чет эл инвестициялари ҳажми 2,5 баробардан кўпроқ ошганининг ўзи ҳам буни тасдиқлаб турибди.

Умуман, 2009 йилда мамлакат иқтисодиётига киритиладиган хорижий ва ички инвестицияларни ҳисобга олганда, капитал қўйилмаларнинг умумий ҳажми камида 25 фоизини ташкил этади.

Табиийки, юқорида келтирилган мисол ва рақамлардан тобора чуқурлашиб бораётган жаҳон молиявий инқирози мамлакатимизга таъсир кўрсатмайди, бизни четлаб ўтади, деган хулоса чиқармаслик керак. Масалани бундай тушуниш ўта соддалик, айтиш мумкинки, кечириб бўлмас хато бўлур эди.

Бир сўз билан айтганда, мамлакатимизда глобал инқирознинг оқибатларини, бугунги ва эртанги кутиладиган таъсирини ҳисобга олган ҳолда, қатъий, ҳар томонлама ўйланган кенг кўламли лойиҳалар бугун амалга оширилмоқда.

Албатта, мамлакатимизда бундай чора-тадбирлар татбиқ қилиниши билан бир қаторда бу жиддий синовни енгиш, ҳеч шубҳасиз, кўп жиҳатдан ҳаммамиздан аввало масъулиятимизни теран ҳис қилишни, барча имконият ва ресурсларимизни ишга солишни талаб қилади.

2008 йилда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатлари 9 фоизни, саноатда 12,7 фоизни, жумладан, истеъмол товарлари ишлаб чиқаришда 17,7 фоизни ташкил этди, хизмат кўрсатиш ҳажми 21,3 фоизга ўсди.

Иқтисодиётнинг бошқа муҳим тармоқлари ҳам барқарор суръатлар билан ривожланди: қурилиш – 8,3 фоиз, транспортда юк ва йўловчи ташиш ҳажми – 10,2 фоиз, савдо соҳаси – 7,2 фоиз ўсди. Қишлоқ хўжалигида 4,5 фоиз ўсишга эришилиб, 3 миллион 410 минг тонна пахта хом-ашёси

тайёрланди, 6 миллион 330 минг тонна ғалла, шу жумладан, 6 миллион 145 минг тонна бугдой етиштирилди.

2008 йилда ўртача иш ҳақи бюджет ташкилотларида 1,5 баробардан зиёд, бутун иқтисодиёт бўйича эса 1,4 баробар ошди. Натижада ўртача иш ҳақи миқдори 300 АҚШ долларидан ортиқ бўлди. Аҳолининг реал даромадлари эса йил давомида жон бошига 23 фоиз кўпайди.

2009 йилни олдиған бўлсак, ўртача иш ҳақи миқдорини бюджет соҳасида – ва шунга мос равишда хўжалик юритувчи субъектларда ҳам – 1,4 баробар ошириш кўзда тутилмоқда. Инфляциянинг ўсиш кўрсаткичини 7 – 9 фоиз даражасида сақлаб туриш мўлжалланмоқда.

Мамлакатимизда таркибий ўзгаришларни изчил амалга оширишда қулай инвестиция муҳитининг яратилгани асосий омил бўлиб келмоқда. 2008 йилда иқтисодиётни ривожлантириш учун барча молиявий манбалар ҳисобидан 6,4 миллиард АҚШ доллари миқдорида инвестиция жалб этилди. Бу 2007 йил билан таққослаганда, 28,3 фоизга кўп бўлиб, ялпи ички маҳсулотга нисбатан инвестициялар ҳажми 23 фоизни ташкил этади.

Кейинги йилларда Ўзбекистон иқтисодиётига киритилаётган хорижий инвестициялар ҳажмининг изчил ва барқарор ўсиб бораётган эътиборга сазовордир. 2008 йилда 1 миллиард 700 миллион АҚШ доллари миқдоридаги хорижий инвестициялар ўзлаштирилди. Бу 2007 йилдагига нисбатан 46 фоиз кўп демакдир. Энг муҳими, хорижий инвестицияларнинг 74 фоизини тўғридан-тўғри инвестициялар ташкил этди. Жаҳон инқирози давом этаётганига қарамасдан, 2009 йилда мамлакатимиз иқтисодиётига жалб этиладиган хорижий инвестициялар ҳажми 1 миллиард 800 миллион долларга кўпаяди, бунинг тўртдан уч қисми тўғридан-тўғри инвестициялардир.

2008 йилда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг самарадорлигини янада ошириш принципиал муҳим аҳамиятга эга эканини инобатга олиб, фермер хўжаликларига ажратилаётган ер майдонларини оптималлаштириш борасида зарур ишлар амалга оширилди.

Дастлаб зарар кўриб ишлайдиган, рентабеллиги паст ва истикболсиз ширкат хўжаликларини тугатиш негизида ташкил этилган хусусий фермер хўжаликлари бугунги кунда ҳақли равишда қишлоқда етакчи бўғинга – қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи асосий кучга айланди.

Ҳар йили фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш учун катта миқдорда моддий ресурс ва маблағлар ажратилмоқда. Фақат ўтган 2008 йилнинг ўзида қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг энг муҳим турларини етиштириш учун 1 триллион сўм, жумладан, пахта тайёрлашга – 800 миллиард сўм, ғалла етиштиришга 200 миллиард сўм маблағ аванс тариқасида берилди. 2009 йилда ушбу мақсадлар учун 1 триллион 200 миллиард сўм йўналтирилади.

Бугунги кундаги асосий вазифамиз – ҳар бир лойиҳани қисқа муддатларда барча манфаатдор тузилмалар, биринчи навбатда, хорижий инвесторлар билан биргаликда батафсил кўриб чиқиш, улар бўйича келишувларни охирига етказиш ва 2009 – 2014 йилларга белгиланган ушбу стратегик муҳим дастурнинг қабул қилинишини тезлаштиришдир.

Юқорида зикр этилган вазифаларни инобатга олган ҳолда, 2009 йилги иқтисодий дастуримизнинг иккинчи энг муҳим устувор йўналиши – бошланган таркибий ўзгаришларни ва иқтисодиётни диверсификация қилиш жараёнларини давом эттиришдир.

Маҳсулот рақобатдошлигини таъминлаш учун ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш бўйича катта ва кичик лойиҳаларни излаш, бунинг учун зарур маблағ ва манбаларни топиш – бу ҳар бир корхона раҳбари ва муҳандис-техник ходимларининг биринчи навбатдаги энг муҳим вазифаси ва мажбурияти бўлмоғи керак.

Алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлган навбатдаги энг муҳим устувор вазифа – қишлоқда турмуш даражасини юксалтиришга, қишлоқларимиз қиёфасини ўзгартиришга қаратилган узоқ муддатли ва бир-бири билан чамбарчас боғлиқ кенг кўламли чора-тадбирларни амалга ошириш, ижтимоий соҳа ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантиришни жадаллаштириш, мулкдорнинг, тадбиркорлик ва кичик бизнеснинг мақоми,

ўрни ва аҳамиятини тубдан қайта кўриб чиқиш, фермер хўжаликлари ривожини ҳар томонлама қўллаб-қувватлашдан иборатдир.

8. Хаёт фаолияти ҳафсизлиги тадбирлари.

Атмосфера муҳитининг ифлосланишида кишиларнинг хўжалик фаолияти туфайли вужудга келган ҳар хил кимёвий моддаларнинг роли катта.

Ҳозирда саноат корхоналари ва маиший хизмат кўрсатиш камбинаторларининг ана шундай чиқиндиларнинг миқдори жуда ҳам кўпди. Атроф муҳитни ифлослантирувчи асосий манбалардан бири захарли химикатлардир. Захарли кимёвий препаратлар умумий ҳолда пестицидлар деб юритилади. Пестицидлар соғлиқни сақлашда ва айниқса қишлоқ хўжалигида кўплаб ишлатиламоқда.

Захарли химикатлар бир неча, турга бўлинади : Чунончи, ўсимликларнинг ўсиши ва ривожлача нишга таъсири кимёвий моддалар – регуляторларда, баргини тукувчи препаратлар дефолиантлар : шунингдек хашоратлар ва кемирувчиларни қирувчи препаратлар уларни жалб этувчи хашоратларни ва бошқаларни стерилизациалайдиган препаратлар ва хокозо.

Ўсимликларни ўсишини тартибга солувчи пестицидлардан самарали ва илмий асосда фойдаланилса, ҳосилдорлик 10 % дан -80 % гача ошади. Айниқса , улар донли ва айрим полиз, ҳамда мевали экинлари учун жуда ката фойда беради .

Пестицидларнинг ишлата верилиши оқибатида захарга чидамли зараркунандалар кўпайиб, уларнинг табиий кушандалари ва хашоратлари эса кирилиб кетмоқда. Ҳозирги вақтда 150 кг /га яқин хашорат турлари захарли

химикатларга мослашиб олган. Уларнинг ярми қишлоқ хўжалиги зараркунандаларни, камонлари эса касал тарқатувчилардир.

Қишлоқ хўжалигида ва айниқса халқ хўжалигида зараркунандаларга қарши курашда захарли химикатларни қўллаш методидан воз кечиб бўлмайди. Чунки, бу метод орқали кўпгина қўшимча маҳсулотлар олинаётганлиги маълум. Аммо захарли химикатлар фойда келтириш билан бирга ката зарар ҳам келтиради.

Бундай перепаратларнинг хоссасини, унинг тахсиллик даражасини парчаланиш муддатини, жойини ланд шафт хусусиятларини тўғри билиш керак.

Атроф-мухитни ифлосланишига олиб келмайдиган, кичик организмга ҳафли бўлган фосфирли органик пестицидлар (фосфорорганик); корбофос, рогерметофос ва бошқалар қишлоқ хўжалигида қўлланилиб келинмоқда.

Фойдали ҳайвонлар ва ўсимлик организмларга зҳён йетказмаслик, ҳамда ўсимликларнинг хосилдорлигини ошириш географик мухити ифлослантирмаслик учун зараркунандаларга қарши кураш чораларидан бири ўсимлик уруғларни экишдан олдин пестицидлар билан қайта ишлашдир. Бундан ташқари зараркунанда организмларнинг эркакларини нур тасирида стерилизацияланган орқали уларнинг кўпайишига чек қўйилмоқда. Назарий хисоблашларга кўра, бу усул натижасида туртинчи авлоддан кейин хашорат популяцияси йўқолиши мумкун

Хулосалар

Зарафшон водийси шароитида кузги буғдой ғўза қатор ораларига экилганда уруғларнинг энг юқори дала унувчанлиги 16 октябрда экилганда кузатилади. Экишни 16 октябрдан эрта (15.09;1.10)да ёки кеч (1.11) экиш уруғларнинг дала унувчанлигини камайтириши аниқланган.

Экиш муддатларининг кечикиши билан кузги буғдой бўйининг пасайиши аниқланган.

Экиш муддатларини ўзгариши билан экиш-униб чиқиш даврининг давомийлигига ҳам ўзгариб борди. Экиш 15 сентябрда уруғларни экиш-униб чиқиш даври ўртача 6 кунни ташкил этди. Кейинги экиш муддатлари 1 октябр, 16 октябр, 1 ноябрда экиш-униб чиқиш даври муваффақ ҳолда 1, 10, 14 кунни бўлиши кузатилди. Экиш муддатларини кечикиб бориши билан экиш-униб чиқиш даврининг ортиши ҳароратнинг пасайиб бориши билан боғлиқ.

Экиш муддатларининг кечикиб бориши билан дон таркибидаги оқсил ва клейковина миқдори ошади. Кеч (1.11) экилганда дондаги оқсил миқдори эрта (15.09) экилганга нисбатан 3,0 % ошган.

Эрта 15 сентябрда экилган кузги буғдой ўсув даврининг давомийлиги (униб чиқиш-тўла пишиш) 267 кунни ташкил қилди.. Шундай қилиб, Зарафшон водийси шароитида кузги буғдой ғўза қатор ораларига экилганда ўсув даври экиш муддатларига боғлиқ ҳолда 267 кундан 216 кунгача ўзгариши аниқланди.

Кузги буғдой ҳосилдорлиги навнинг биологик хусусиятларига, иқлим шароити, сув, ёруғлик, озика режимига, қўлланилган технологик усулларга боғлиқ ҳамда ўзгарадиган мажмуамий кўрсаткичдир. Ҳар бир ташқи муҳит омили ёки қўлланилган технологик учун кузги буғдой ҳосилдорлиги ва дон сифатига сезиларли даражада таъсир кўрсатади. Кузги буғдой навларининг биологик хусусиятларига мос етиштириш технологияси қўлланилганда энг юқори ва сифатли дон етиштириш мумкин. Қўлланилган етиштириш технологияси кузги буғдойни ориногенезининг босқичларида унинг ҳаётий омилларга бўлган талабини оптимал даражада қондириши талаб қилинади.

Хулоса қилиб айтганда, Зарафшон водийсинини ўрта қисмида кузги буғдой 1 октябрда экилганда энг юқори ҳосил беради. Аммо 1 октябрда пахта ҳосилини йиғим-терими айна авжида бўлиши ва катта майдонларда кузги буғдойни экишни иложи бўлмаслигини ҳисобга олган ҳолда кузги буғдойни 16 октябрда (октябрнинг иккинчи ўн кунлигида) тавсия этилади. Бунда 1 октябр билан 16 октябрда экилган кузги буғдой ҳосилдорлигидаги фарқ 0,7 ц/га ни ташкил қилади.

Экиш 21 ноябрга кечиктирилганда барча тупроқни ишлаш усуллари бўйича ҳосилдорлик пасайиши кузатилган

Ишлаб чиқаришга тавсиялар

Ўза қатор ораларига экилган кузги буғдойдан мўл в сифатли дон ҳосили олиш учун, пахта ҳосили бир марта териб олингандан, 700-800 м.куб меъёрда суғориш ўтказилиб, тупроқ етилиши билан икки марта культивация қилиниб, октябрнинг иккинчи яримида экиш, экиш кечикканда ўзапоёси олиниб, тупроқ чизелланиб ёки отвалсиз плуг билан 25 см чуқурликда ҳайдаб экишни тавсия этмиз.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш йўлида. Т., Ўзбекистон, 1995.
2. Каримов И.А. Дехқончилик таракқиёти фаровонлик манбаи. Тошкент., Ўзбекистон, 1994, 43 б .
3. Абаимов В.Ф., Шукин В.Б. Урожайность озимой пшеницы в зависимости от некоторых элементов интенсивной технологии. – Оренбург, 1992 – с 1- 2.
4. Адиньяев Э.Д. Озимая пшеница на орошаемых землях М, Агропромиздат., 1985 – 205 с.
5. Афонин В.М. Зависимость урожая озимой пшеницы от режима орошения. В.кн. Культура земледелия и урожай. Симферополь, 1972 с. 46 – 49.
6. Анисимов В.П., Романов В.М., Милянин Б.О. Влагозарядковые и предпосевные поливы. Гидротехника и мелиорация – 1973, № 4, с – 18 – 20.
7. Атакулов Т.У. Влияние режима орошения на урожайность озимой пшеницы в условиях типичных сероземных почвах. Ташкент, 2000, 22 с.
8. Афонин В.М. Зависимость урожая озимой пшеницы от режима орошения – В кн: Культура земледелия и урожай. Симферополь 1972 – с – 46 –49
9. Альпатыев С.М., Остапчук В.П. Опыт использования биоклиматического метода расчета испарения при формирования эксплуатационного режима орошения. В кн: Биологические основы орошаемого земледелия. М, 1974, с. 127 – 137.

10. Авдонин Н.С. Подкормка сельскохозяйственных растений. – М., 1954 – 296 с.
11. Адиньяев Э.Д. Озимая пшеница на орошаемых землях – М., 1985. – 206 с.
12. Атабаева Х.Н., Худойкулов Ж.Б. Кузги буғдой истикболли навлари ҳосилига маъдан ўғитлар меъёрининг таъсири. Ўзбекистонда буғдой селекцияси, уруғчилиги ва етиштириш технологиясига бағишланган биринчи миллий конференция. Т., 2004, 161-165 б.
13. Антонюк В.И. и др. Реакция новых сортов озимой пшеницы на дозы и сроки внесения азотных удобрений при орошении. // Вестник с-х. науки.- Москва 1985 - №9, с. 20 – 24.
14. Атабоева А., Лавронов Г. А. За дальнейшее увеличение производства зерна в Узбекистане. // Сельскохозяйственные культуры на богарных землях; Сб. науч. Тр. – Ташкент, 1969 – с. 3 – 15.
15. Аббосов Г.Д. Повышение эффективности азотных удобрений с помощью ингибиторов нитрификации и изучение медленнодействующих удобрений при гребне – бороздовом способе посева ячменя и пшеницы. Автореф. дисс. к. с.-х.н.- Самарканд: СамСХИ, 1991. – 24 с.
16. Бобомирзаев П.Х. Влияние сроков и нормы высева на урожай и качество зерна пшеницы на орошаемых типичных сероземах Кашкадарьинской области. Автореферат. дисс. к.с.-х.н. – Самарканд. 1998 – 23 с.
17. Бобомирзаев П.Х., Халилов Н.Х., Равшанов К.Р. Нам тўплайдиган суғоришларнинг кузги буғдой ҳосилдорлигига таъсири // Қишлоқ хўжалик тараққиёти – фаравонлик манбаи мавзусидаги илмий тўплам, Ўзбекистон республикаси мустақиллигининг 10 – йиллигига бағишланади. Самарканд – 2001, 70 – 72 б.
18. Бобомирзаев П.Х. Ўзбекистоннинг жанубий минтақасида қаттиқ буғдойдан юқори ва сифатли дон ҳосили етиштиришнинг илмий асослари. Аспирант, докторант ва илмий тадқиқотчиларнинг республика илмий-амалий анжумани. 1-қисм. Т., 2007, 167-169 б.

19. Бобомирзаев П.Х. Қаттиқ буғдой дон ҳосили ва сифат кўрсаткичларининг азотли ўғит меъёрларига боғлиқлик. Суғориладиган ерларда қишлоқ хўжалик экинлари селекцияси уруғчилиги ва етиштириш технологиясининг муаммолари., Самарқанд -2006.
20. Бобомирзаев П.Х., Бўриев А.А.Формирование корневой системы твердой пшеницы. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2004, №5, 21 б.
- 21.Боровик Я. Влияние режима орошения и удобрений на урожай и качества зерна.// Зерновое хозяйства.-Москва, 1972, № 1 , с – 3 –8.
- 22.Бондаренко В.И., Корневая система и продуктивность озимой пшеницы – В кн. – Пшеница – Киев, 1977, с. 73 -78.
- 23.Бондаренко В.И., Артюк А.Д. Фотосинтез и дыхание озимой пшеницы при различной влажности почвы (Бюл) ВНИИК. – 1985. – вып. 2 – с. 67 – 72.
24. Бухарев Х.Б. Удобрения озимой пшеницы в орошаемых условиях Кашкадарьинской области. Автореф. канд.дис. – Ташкент, 1972, - 25 с.
25. Бондаренко В.И. Приемы повышения зимостойкости и продуктивности интенсивных сортов озимой пшеницы. // Повышение продуктивности озимой пшеницы. – Днепропетровск, 1980 – с. – 5 – 13.
26. Бояринова Э.М.Качественная оценка зерна различных сортов пшеницы в зависимости от условий возделывания.Сб.научных тр. Таджикского НИИ.Земледелия. – Душанбе, 1983. – Вып. 14 – с. 149 – 155.
27. Бокарев В.Г., Райков В.К., Каменская Э.В. Особенности формирования высококачественного зерно орошаемой озимой пшеницы. Пути увеличения производства и повышения качества сильных и твердых пшениц. Тез. докл. Всесоюзн.науч-конф.М., 1984, - с. 102 – 104.
28. Блашевский В.К., Драчук Д.Д. Влияние азотных удобрений, внесенных в подкормку на урожайность зеленой массы и зерно озимой пшеницы. Плодородие и обработка почвы в севооброде. Сб. науч.тр СХИ – Кишинев, 1986. – с 24 – 27.

29. Беспалов Н.Ф. Основные проблемы повышения эффективности использования орошаемых земель Навоийской области /Тез.докладов Респ.Конф. по повышению эффективности использования мелиорируемых земель Узбекистана. – Ташкент, 1988. – С. 89-90.
30. Беляев Г. Корреляция создания фосфора в почве по Олсену: отзывчивость озимой пшеницы. // Химизация сельского хозяйства – 1992. - №6 – с 16 – 17.
31. Басманов А.Е., Зими́на Л.М. Роль минеральных удобрений в производства яровой пшеницы.//Химизация сельского хозяйства. № 2 – 1991. – с. 62 – 66.
- 32.Вертий С.А. Волкова В.А. Действие удобрений при влагозардковых поливах биохимические и технологические качества зерна озимой пшеницы. //Химия в сельском хозяйстве. 1972 - № 2, с. 3 – 8.
- 33.Вавилов П.П и др . Растениеводства – М ; Колос, 1981. – 511с.
34. Вахмистров Д.В., Смирнова В.В. Зависимость полегаемости озимой пшеницы от суммарый дозы NPK.//Биология.-Москва, №6 – 1992. – с 16 – 17.
35. Гуйда Н.И., Кукаева В.П., Постовой Т.С. Некоторые вопросы технологии возделывания полукормовой пшеницы в условиях орошения. Тр. Кубанского СХИ – 1985. – Вып, 263. – с. 74 – 75.

Интернет маълумотлари

АГРОТЕХНИКА ОЗИМОЙ ПШЕНИЦЫ

В Степи наихороший предшественник - темный пар. Ценными предшественниками в Степной зоне прибывают и занятые пары, тот или другой рано освобождают площадь, озимые на зеленоватый корм, эспарцет, люцерна на один-одинешенек укос, викоовсяная консистенция и кукуруза на зеленоватый корм.

В Лесостепи наилучшими предшественниками для пшеницы прибывают занятые одногодичными и долголетними травками на один-одинешенек укос пары, горох, озимые на зеленоватый корм, кукуруза на зеленоватый корм и силос. Незапятнанные пары в Лесостепи не обладают достоинства над занятыми, и их вводить нецелесообразно.

Должно отметить, что реакция различных видов озимой пшеницы на предшественники неодинакова. К примеру, выкармливание сорта Победа 50 при обеспечении нужного агрофона, в отличие от большинства вторых видов, превосходно плодоносит и затем стерневых предшественников.

В степных участках озимую пшеницу на значительных площадях выращивают по черным парам, возделывание тот или иной необходимо начинать с лущения стерни и боронования поля сразу затем сбора предшественника. Затем массового возникновения всходов сорняков должно провести глубокую зяблевую вспашку. Чтоб запастись воду, сразу затем интенсивных осадков нужно проводить ее закрытие (боронование).

Глубочайшее рыхление земли с безотлагательным боронованием либо прикатыванием на паровых полях можно проводить едва весной. Перед посевом почву разумно прокультивировать пружинными культиваторами на глубину посева зёрен.

При выращивании озимой пшеницы затем вторых предшественников, большое значение располагает своевременное проведение пахоты с боронованием и уплотнение земли кольчато-шпоровыми катками сразу затем уборки предшественника.

Глубина вспашки в Степи - 20-22 сантим., а в Лесостепи, по мере необходимости заделки растительных остатков глубину пахоты можно прирастить до 30см.

Ежели в хозяйстве нет возможности провести пахоту сходу затем уборки предшественника, тогда поле лущат на глубину 8-10см и боронуют. Пахоту с прикатыванием проводят, чуть едва покажется вероятность, но лучше не позже, чем в месяц до посева. Для сохранности и скопления воды отведенное под озимую пшеницу поле лучше сходу затем пахоты, иной раз еще почва не пересохла, разрыхлить до убористо-комковатого состояния культивацией с прикатыванием.

 Чтоб приобрести дружные ростки и озимь успешно перезимовала, почва соответственна иметься уплотнена. Большая часть

злаковых культур для обычного развития нуждается в нормально уплотненной почве. Не считая этого, растения, высеянные в недостаточно уплотненную почву, могут мучиться к тому же от обрывания корневой порядка в осенне-зимний период (выпираание).

Грызть немножко порядков малой обработки земли. Из их плотнее в итоге используют поверхностную подготовку дисковыми орудиями с боронованием и прикатыванием. Живет также разработка искреннего посева озимой пшеницы без подготовки земли. Для этого нужно располагать соответствующие посевные агрегаты, а еще в почве должны иметься (либо их должно внести во период посева) питательные вещества в достаточном численности, сначала фосфор. Частота земли при всем этом не соответственна превосходить 1,3 грам/см³, а для сохранения воды лучше замульчировать поверхность земли травой либо иными растительными остатками, тот или другой останутся затем уборки предшественника.

Использование удобрений под озимую пшеницу зависит от избранной технологии, наличия ингредиентов питания в почве, предшественника, сорта и плановой урожайности. Азотные удобрения под главную обработку земли вносят лишь тогда, иной раз траву либо вторую побочную продукцию применяют как органику из увольнения 10-12кг работающего вещества на тонну экий сырой органики. Мельчайшие организмы, тот или другой ее разлагают, применяют для собственного размножения легкий азот земли, тот или иной затем минерализации органики ворачивается в почву в веско большем численности.

Совместно с тем необходимо учесть, что на исходных стадиях собственного развития, озимь превосходно обеспечена азотом едва затем таких предшественников, как темный пар, горох, эспарцет, люцерна, клевер, соя и вторые бобовые. В случае выкармливания озимых затем вторых непаровых предшественников, азота плотно не хватает. Оттого непосредственно перед посевом вносят азотные удобрения. Беря во внимание высшую подвижность азота в почве, а также динамику его употребления растениями, главное его численность вносят весной.

Для повышения урожайности, и особенно для повышения свойства зерна, может быть проведение поздних азотных подкормок, начиная от фазы выхода растений в трубку до молочной спелости зерна.

Озимая пшеница располагает завышенную потребность в содержании доступного фосфора в почве. Оттого предпосевное внесение фосфорных удобрений непременно.

Беря во внимание высшую интенсивность связывания фосфора почвой, фосфорные удобрения, как и азотные, нужно вносить в немножко приемов - непосредственно перед посевом либо в то же время с ним и с ранневесенней подкормкой.

Калийные удобрения в нормах, определенных по результатам почвенной диагностики, превосходнее вносить в один-одинешенек прием под главную обработку земли, потому что период связывания их в почве наиболее долгий, чем фосфорных, а миграция в глубину земли

незначимая.

Чтоб собирать высочайшие урожаи высококачественного зерна, растения в достаточном численности нужно обеспечить не только лишь макро-, а и микроэлементами. Оттого разумно обрабатывать семена консистенцией микроэлементов при протравливании, а во период вегетации растений прибавлять комплексные микроудобрения в растворы пестицидов.

Посев озимой пшеницы исполняют в лучшие агротехнические сроки, рекомендованные для определенной зоны, беря во внимание назначения условно каждого сорта и нормы высева.

Чрезвычайно принципиально верно определить глубину заделки зёрен. Её определяют, ориентируясь на глубину формирования отдела кущения. Семена нужно заделывать незначительно поглубже участка, где будет отдел кущения, беря во внимание при всем этом вероятность просадки земли и неравномерности микрорельефа. Не должно забывать и о наличии воды в верхнем оболочке земли. Ежели он довольно увлажнен, семена заделывают на 4-5 сантим.. Ежели верхний покров неотзывчивый, а поглубже воды довольно, то глубину заделки можнож прирастить до 8 и даже 9см. Ежели почва бездушная на глубине 9-10см, то зёрен заделывают на 3-4см для очень действенного употребления ожидаемых осадков. Это - высевание "на риск".

Вообщем, к глубине посева зёрен необходимо подступать дифференцированно, беря во внимание тип земли, влагообеспеченность во период посева, качество зёрен, сортовые индивидуальности, специфичное деяние различных протравителей, хим и вторых препаратов, рост колеоптиле, индивидуальности сеялок, прогноз погоды и т.п. В случае опоздания с посевом глубину заделки зёрен необходимо уменьшить.

Затем посева поле рекомендуется прикатать кольчато-шпоровыми катками, а в участках, где нет пылевых бурь - водоналивными.

Затем возникновения всходов, уход за посевами в осеннюю пору предугадывает: борьбу со злаковыми мухами и цикадами, жужелицей и озимой совкой, воплощение подкормок азотными и фосфорными удобрениями (при запаздывании с посевом – прибавление в подкормку микроэлементов и стимуляторов роста).

В весенний период используют азотную, а время от времени и фосфорную подкормку с прибавленьем микроэлементов, хим обработку от сорняков в фазу кущения, а при внушительном поражении растений болезнями к гербицидам набавляют фунгициды. На посевах видов, недостаточно устойчивых к полеганию на высочайшем агрофоне, к рабочей консистенции средств охраны от сорняков и заболеваний необходимо прибавлять ретарданты для предотвращения полегания.

В случае необходимости, начиная с фазы выхода в трубку либо возникновения флагового листа, а также затем колошения и во период налива зерна, тоже может быть проведение мероприятий по охране растений от заболеваний. В период цветения пестицидами не обрабатывают. Для экономии средств охраны от вредителей время от

времени достаточно действенно своевременное проведение краевых обработок.

Источник:

<http://urozhayna-gryadka.narod.ru>

**Сельское хозяйство, животноводство, птицеводство,
растениеводство**